

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВІДНОСИН МІЖ ДІТЬМИ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ТАНЦЮВАЛЬНОМУ
КОЛЕКТИВІ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2318-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Ю. О. Сіпко

Керівник: професор кафедри соціальної педагогіки,
док. пед. н. _____ Л. О. Сущенко

Рецензент: доцент кафедри соціальної педагогіки,
доцент, канд. пед. н. _____ Ю. Р. Мацкевич

Запоріжжя
2020

SUMMARY

Sipko Y.O. Formation of humanistic relations between primary school aged children in the dance group.

The qualification work consists of introduction, 2 parts, conclusions, list of literature sources (81 items), and 3 addenda on 11 pages. The qualifying work volume is 100 pages long, 81 of them – main text. There are 9 tables.

The qualifying work gives theoretical survey and describes the experimental research of the problem of the formation of humanistic relations between primary school aged children in the dance group. It defines the content, forms and methods of forming the relations. The difficulties of socio-pedagogical work with this category are highlighted.

The research object: forming of humanistic relations between primary school aged children.

The research subject: the content forms and methods of forming of humanistic relations between primary school aged children in the dance group.

The research purpose: theoretical background and experimental verification of the content, forms and methods of the formation of humanistic relations between primary school aged children in the dance group.

The research tasks are:

1. On the basis of psychological and pedagogical literature to define age-appropriate and individual features of a primary school child as the subject of the formation of humane qualities.

2. To reveal educational potential of choreography and its influence on the development of child's identity values.

3. To define the ways of forming humanistic relations between primary school aged children in the dance group.

4. Theoretical background and experimental verification of the program on the formation of humanistic relations between primary school aged children in the dance

group.

The part 1 «The formation of humanistic relations between primary school children as a scientific issue» describes the essence of the socio-pedagogical work with primary school aged children in the conditions of dance groups; considers educational potential of choreography and its influence on the development of child's identity values; highlights the ways of forming humanistic relations between primary school aged children in the dance group.

The part 2 «Experimental verification of the formation of humanistic relations between primary school aged children in the dance group» shows the results of indicative and control phases of the research on the process of the formation of humanistic relations between primary school aged children in the dance group.

The analysis of the results has proved the effectiveness of the developed and implemented program.

Keywords: dance group, choreography, humanity, humanistic relations, out-of-school educational institution.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Формування гуманних відносин у молодших школярів як науково-педагогічна проблема	12
1.1. Молодший школяр як суб'єкт формування гуманних якостей	12
1.2. Педагогічний потенціал хореографії та її вплив на розвиток ціннісної сфери особистості дитини	25
1.3. Шляхи формування гуманних відносин у молодших школярів в танцювальному колективі	41
Розділ 2. Експериментальна перевірка процесу формування гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі	55
2.1. Дослідження рівня сформованості гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі	55
2.2. Програма формування гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі	66
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи	81
Висновки	86
Список використаних джерел	89
Додатки.....	97

ВСТУП

Процес гуманізації, який розпочався в Україні у кінці ХХ століття, є одним із провідних у реформуванні освіти на сучасному етапі. Такий підхід ставить у центр освітньої системи розвиток цілісної сукупності позитивних якостей школяра. У Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті визначено стратегічні завдання реформування освіти в Україні, якими є гуманізація та демократизація освітнього простору. У «Концепції національного виховання» гуманізація віднесена до основних його принципів. Вона передбачає створення умов для формування якостей та здібностей дитини, повагу до особистості, розуміння її інтересів, виховання гуманної особистості.

Поступовий розвиток демократичного суспільства дедалі більше залежить від утвердження людяності, гуманності у стосунках між людьми. Загальновідомо, що атмосфера сучасного суспільства насичена тривожними та негативними явищами. Якщо торкнутися буремних соціально-політичних подій в Україні періоду 2013-2015 рр., то йдеться вже про особливий стан українського суспільства, який вкрай негативно позначається на усіх сторонах життя людини. За цих умов людина повинна навчитися зберігати душевну гармонію, зберігати психічну рівновагу, визначати гуманістичне ставлення до оточуючого світу. Гуманність сьогодні визначається як одна з важливих загальнолюдських позитивних рис особистості, на основі якої здійснюється розвиток більш складних громадських якостей. Вона розглядається як розвиненість почуттів жалю і співраді, які, у свою чергу, реалізуються в спілкуванні та діяльності в аспектах відносин співучасті, допомоги, сприяння.

Спираючись на філософські, соціологічні, психологічні дослідження, педагогічна наука активно шукає шляхи виховання гуманної особистості. Гуманність є вершиною моральності, оскільки в ній любов до всього живого поєднується з милосердям, безкорисливою допомогою людям, чесністю, добротою, миролюбністю, працьовитістю, альтруїзмом, турботою про людину,

повагою її прав на самовизначення і свободу, урахуванням особистісних потреб, а також створенням комфортних умов щодо перебування в навчальному закладі та на шляху до успіху. Звертання суспільства до засад гуманізму, духовності, моральності визначається ментальністю українців щодо виховання молодого покоління на загальнолюдських цінностях.

У основних нормативних документах, які регулюють зазначене питання, таких як «Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»)), «Концепція національно-патріотичного виховання молоді», «Концепція виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школи»» пріоритетними напрямками визнано гуманізацію та демократизацію навчально-виховного процесу, побудованого на основі педагогіки партнерства. Окреслені в цих документах завдання потребують вирішення багатьох науково-практичних проблем, однією з яких є виховання гуманних взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу.

Проблема формування гуманних відносин підростаючого покоління складна й багатогранна. У працях Я. Коменського, Я. Корчака, П. Лесгафта, С. Русової, Ж. Руссо, В. Сухомлинського, К. Ушинського обґрунтовується положення щодо провідної ролі сім'ї у розвитку дитини, залученні її до загальнолюдських цінностей. Питання гуманізації педагогічного процесу розглянуто у наукових працях Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанського, В. Киричок, О. Савченко, В. Сухомлинського та інших. Виховання гуманістичних почуттів і взаємин у дітей розкривалося в дослідженнях І. Беха, С. Вдович, С. Гончаренка, І. Зязюна, Ю. Мальованого, Т. Черкашиної.

Психологічні аспекти гуманістичного виховання розкриті у працях І. Беха, О. Бодальова, М. Боришевського, О. Киричука, Г. Костюка, Е. Помиткіна; сутність та структура етично моральних цінностей у сучасній вітчизняній системі виховання обґрунтовані в роботах Т. Аболіної, О. Вишневського, Е. Корнієнко, М. Красовицького, О. Сухомлинської. Концептуальні засади виховання гуманістичних цінностей учнів сформовано

І. Бехом, Н. Ганнусенко, К. Черноу. Процес формування гуманних відносин у позаурочній діяльності став предметом дослідження О. Лавроненко, В. Коротєєвої, Г. Ясякевич. Є. Доукіна вивчала взаємодію школи і сім'ї у формуванні моральних засад поведінки молодших школярів. М. Трофанова і М. Глущенко з'ясували особливості виховання молодших школярів у позаурочній діяльності. Проблеми морального виховання молодших школярів у системі позакласної діяльності присвячене дослідження О. Матвієнко. Особливості морального розвитку та механізм формування моральних цінностей розкрито у працях І. Беха, В. Галузка, А. Донцова, В. Тюріної.

Концептуальні положення гуманістичного виховання визначено у працях Т. Поніманської. Досліджувалися такі аспекти проблеми формування гуманних почуттів: вплив соціальних емоцій на взаємодію дітей (О. Запорожець, В. Котирло, А. Кошелева, Я. Неверович, Л. Стрелкова). Вихованню в дошкільників гуманної поведінки присвячено дисертаційне дослідження Л. Врочинської. Використанню особистісно-діяльнісного підходу до організації процесу гуманістичного виховання присвячено дослідження С. Кортоузової.

Існує низка наукових праць, присвячених народній хореографії як вагомому чиннику впливу на виховання особистості (І. Гутник, С. Забрєдовський, О. Таранцева, П. Фриз, А. Шевчук та ін.). Незважаючи на суттєві напрацювання відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, на довгу історію цих напрацювань, суспільство потребує підсилення уваги до проблеми формування гуманності людства та гуманних відносин між дітьми, зокрема, через складні соціально-політичні умови сучасного життя. Втім, досліджень, присвячених питанням впливу хореографії на формування гуманних взаємин, на нашу думку, недостатньо. Тому, темою нашого дослідження обрано «Формування гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі».

Об'єкт дослідження – процес формування гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи формування гуманних

відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі.

Завдання дослідження.

1. На основі психолого-педагогічної літератури розкрити вікові й індивідуальні особливості молодшого школяра як суб'єкта формування гуманних якостей.

2. Окреслити педагогічний потенціал хореографії та її вплив на розвиток ціннісної сфери особистості учня.

3. Визначити шляхи формування гуманних відносин у молодших школярів в танцювальному колективі.

4. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити програму формування гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі.

Для реалізації поставлених завдань використано методи дослідження:

- теоретичні: аналіз психологічної, педагогічної літератури для дослідження ступеня розробленості проблеми, визначення теоретичних засад процесу формування гуманних відносин між дітьми; конкретизація, систематизація та узагальнення;

- емпіричні: спостереження, анкетування, опитування, соціально-педагогічний експеримент тощо.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВІДНОСИН У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Молодший школяр як суб'єкт формування гуманних якостей

Попри значний обсяг теоретичної та практичної розробки проблеми гуманності у стосунках між молодшими школярами, вона все ж викликає гострі дискусії. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження розвитку гуманних відносин школярів. Результати аналізу наукових досліджень та практики виховання гуманних почуттів в учнів початкових класів дозволяють констатувати наявність низки суперечностей: між суспільною необхідністю виховання гуманних почуттів особистості і недостатньою теоретичною розробленістю змісту виховання гуманності, відсутністю системи засобів і механізмів формування гуманних якостей особистості; між завданнями гуманістичного виховання і відсутністю ефективних рекомендацій учителям, вихователям та практичним психологам щодо формування гуманних відносин молодших школярів.

Спираючись на філософські, соціологічні та психологічні дослідження, педагогічна наука все активніше шукає шляхи виховання гуманної людини. Особливу увагу вчені приділяють проблемі формування гуманних відносин у дітей молодшого шкільного віку, оскільки саме цей вік є визначальним у формуванні особистості.

У працях вітчизняних і зарубіжних філософів: А. Арнольда, Н. Бережного, М. Петросян, Г. Янсена та інших розглядається сутність гуманізму, приділяється увага реалізації його принципів у різноманітних умовах життя людей. Психологічний аспект гуманізму досліджували: А. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, С. Рубінштейн, В. Котирло, М. Лісіна, О. Кононко, Т. Піроженко, О. Смирнова. У педагогіці моральне виховання

дітей у дусі гуманізму досліджували: Н. Болдирєв, М. Духовний, А. Макаренко, Л. Рувинський, В. Сухомлинський та інші. Вчені наголошують на тому, що для того, щоб виховати гуманну, високоморальну особистість, яка стане повноцінним членом суспільства, необхідно слідкувати за негативними проявами у поведінці дитини та вчасно проводити відповідну профілактичну, корекційну роботу з ними. Цій проблемі присвячені роботи Г. Абрамової, Ю. Антонян, В. Бехтерева, В. Занкова, Д. Ісаєва, К. Платонова та інших вчених.

Гуманістичному вихованню учнів молодшого шкільного віку присвячені дослідження В. Білоусової (гуманізація стосунків учнів у позаурочній роботі), В. Коротєєвої (формування гуманних стосунків засобами народної педагогіки), Н. Хомич (формування гуманних взаємостосунків дітей під час ігор-драматизацій).

Сам термін «гуманізм» в перекладі з латинської означає «людський», «людяний». В етиці гуманізм розглядається як фундаментальний принцип моралі, що розкривається у піклуванні про всебічний розвиток особистості, взаєморозуміння, повагу, неприйняття зла та несправедливості. Сутність гуманізму полягає в забезпеченні повного благополуччя і вільного всебічного розвитку членів суспільства.

Відомі філософи С. Берман, Л. Мисливченко, С. Попов, М. Петросян розглядають гуманізм як категорію світосприйняття, до структури якої входять: піклування про благополуччя людей, про створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості, повага і захист достоїнств і прав людини, боротьба з будь-якою експлуатацією і злом. А також гуманізм – це принцип моральності, в основі якого лежить переконання в безмежності можливостей людини і її здатності до вдосконалення, ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення її потреб та інтересів повинно стати основною метою суспільства [23].

Психологічний аспект гуманізму досліджували: Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, А. Ковальов, В. М'ясищев, С. Рубінштейн та ін. У працях психологів окреслені особливості особистісних відносин, обґрунтовується їх

роль у життєдіяльності людини, розкривається зміст людських взаємовідносин, виокремлюється головний їх аспект – гуманний, який є найбільш суттєвим показником моральної спрямованості особистості. Їхні дослідження дозволяють зрозуміти, що вплив усіх зовнішніх чинників опосередковується внутрішнім світом людини, в якому переломлюються зовнішні впливи, знання про сутність моральної поведінки і гуманних відносин. Гуманне ставлення до людей проявляється за умови усвідомлення особистістю його значимості, перетворення його норм у вимоги до себе [16; 29].

Педагогічні основи теорії і практики морального виховання і виховання учнів у дусі гуманізму обґрунтовані А. Макаренком, С. Шацьким, П. Блонським. Виховання гуманності вони пов'язували з розвитком колективних взаємовідносин, розглядали колектив як основний інструмент впливу на особистість, а залучення школярів до різноманітних видів діяльності, яка має моральний зміст – як одну із умов виховання гуманних відносин. На формування їхніх поглядів значний вплив мали гуманні традиції класичної педагогіки Я. Коменського, Ж. Руссо, І. Песталоцці, Дж. Лока, в основу якої покладено: повага до особистості дитини, піклування про пробудження у неї всіх гарних начал і добрих почуттів.

Проблеми морального виховання дітей, що органічно включають до свого складу і питання формування гуманності як однієї із важливих якостей моральності, знайшли своє відображення в працях М. Болдирєва, М. Духовного, А. Мудрика, Л. Рувинського та ін.

Значний внесок у розробку проблем виховання гуманних відносин зробила система виховання В. Сухомлинського. Основним її принципом є розвиток емоційних переживань дітей в процесі діяльності за допомогою правди, добра і краси [70].

Психологи Г. Балл та М. Боришевський вбачають сутність гуманізації учнів у перетворенні освіти на таку, що створює найкращі умови для саморозвитку всіх психічних, фізичних та моральних можливостей дитини для формування у неї гуманних рис особистості. Г. Балл пов'язує гуманізацію

освіти із вирішенням трьох завдань:

- демократизацією системи освіти;
- перетворенням взаємодії вихователя і вихованців у засіб їхнього творчого саморозвитку;
- створенням умов для формування у вихователя та вихованців особистісних якостей гуманіста, демократа, творця [3].

Гуманність та гуманні відносини завжди були предметом активних досліджень психологів та педагогів. Зокрема, такі їх компоненти, як емоційний відгук, взаємодопомога, доброзичливе і турботливе ставлення до молодших, старших за віком та ровесників розглядаються у численних наукових розвідках (Т. Бабаєва, В. Нечаєва, В. Пушміна, Л. Стрелкова та ін.). У психології та педагогіці ми маємо справу з формуванням гуманних почуттів, уявлень у дітей та вихованням на їх основі гуманних відносин. Почуття – це вираження ставлення до інших людей, до себе через емоції. Розвитку почуттів належить особливе місце у вихованні особистості початкових класів, адже діти молодшого шкільного віку надзвичайно емоційні. Питанням генезису гуманних почуттів, ролі емоцій у засвоєнні дітьми правил поведінки присвячені праці О. Кульчицької, Н. Лисенко, Г. Ляміної, та ін.

Таким чином, аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновки, що гуманізм – це одна з форм суспільної свідомості, яка відображає ставлення до людини, як до найвищої цінності на Землі; гуманність – особистісна якість, що виражає уважне, чуйне, турботливе ставлення до людини, а гуманні відносини – це прояв гуманності у стосунках між людьми. Для організації ефективного процесу формування гуманних відносин, необхідно перш за все з'ясувати психологічні особливості школярів.

З метою визначити, які вікові особливості молодших школярів становлять основу виховання гуманних якостей, необхідно здійснити теоретичний аналіз. Отже, згідно з віковою періодизацією у психолого-педагогічній науці, вік дітей від шести до одинадцяти років називається молодшим шкільним віком [64, 116]. У цьому віці відбувається вступ до школи, що зумовлює різкі зміни

способу життя. Проте молодші школярі мають більшу, порівняно з дошкільниками, здатність до адаптації в умовах шкільного навчання. Дитина йде до школи з фізичною, психологічною та фізіологічною готовністю до змін; вона проявляє готовність до оволодіння провідною в молодшому шкільному віці діяльністю – навчальною.

Н. Євтушенко [27] у своїй роботі зазначає, що з перших днів перебування в школі діти вчаться бути уважними, спостерігати, запам'ятовувати, слухати, уявляти, висловлюватись, стежити за мовою. Учитель, звертаючи їхню увагу на різні сторони їхньої діяльності, допомагає їм усвідомити свої психічні процеси, дії (довільні та скеровані), вчить корегувати власну поведінку відповідно до загальноприйнятих норм і правил. Усе точніше формується уявлення про свої фізичні та психологічні якості, про якості оточуючих, що допомагає уточнювати й ускладнювати «Я-образ» та образи інших людей.

Цьому вікові властиві психологічні новоутворення: дитина оволодіває елементарними культурними навичками, у неї підвищується здатність до логічного мислення і самодисципліни, взаємозв'язку з ровесниками відповідно до встановлених правил. Молодший школяр поступово оволодіває способами керування увагою, пам'яттю, мисленням тощо. З'являється внутрішнє прагнення до навчання й успіхів у ньому, любов до праці. Учні намагаються дізнатись, «що із чого одержується і як воно діє» [34].

З віком молодші школярі стають більш самокритичними, адже у них відбувається становлення самооцінки та оцінок взірців, наслідування. Небезпека на цій стадії розвитку дитини, з погляду Е. Еріксона, полягає у можливості появи почуття неповноцінності, некомпетентності. Це пов'язано з тим, що центром зосередження у молодших школярів стає випробування себе, у результаті чого відбувається чітка диференціація на впевнених у собі та невпевнених. В останніх починає розвиватись неповноцінність. За Е. Еріксоном, центральною подією для учнів початкової школи є психосоціальний конфлікт – любов до праці проти почуття неповноцінності [81].

В учнів молодшого шкільного віку формуються різноманітні навчальні мотиви. Першокласникам подобається відповідати на уроці, піднімати руку, читати, писати, лічити. Їх цікавлять історичні події, явища природи, життя людей, тварин. У процесі навчання інтереси учнів збагачуються та диференціюються. Навчальна активність більшості молодших школярів викликана інтересом до самого процесу навчання та його результатів і є самоціллю для них. Одні вчать, щоб здобути перевагу в класі, порадувати близьких, інші – щоб стати розумними, навчитися писати або читати. Це – зовнішні мотиви, які спочатку спонукають учнів до дії. Але набагато краще, коли мотивом для діяльності є внутрішні мотиви – такі, як інтерес до окремих предметів, спрямованість на здобуття знань і власне сумління.

У своєму дисертаційному дослідженні, Н. Голованова [20, 171] так описує характерні риси молодших школярів:

- перебудова пізнавальних процесів та розвиток довільної уваги, сприйняття, пам'яті; перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення; формування системи конкретних понять;
- розвиток саморегуляції, формування вольових характеристик; розвиток самооцінки на основі оцінки референтних осіб (насамперед, учителів);
- розвиток упевненості в собі, компетентності, якщо є підтримка з боку референтних осіб; розвиток невпевненості, зневіра у власних силах, втрата інтересу до навчання – якщо переважає критичне ставлення з боку дорослих;
- оволодіння вмінням читати, писати, рахувати, накопичувати знання; зростання рівня навичок домашньої праці.

Формування особистості молодшого школяра передбачає розвиток у нього етичних уявлень і понять, що безпосередньо стосуються гуманності. У процесі їх розвитку мають бути реалізовані основні напрями виховання гуманного ставлення до оточуючого світу: усвідомлення принципів взаємозалежності і взаємодоповнюваності як провідних у людських взаєминах; залучення дітей до культур різноманітних народів світу; виховання поваги до представників різних соціокультурних груп на рівні сім'ї, класу, школи,

середовища спілкування тощо [34].

Моральні правила поведінки успішно засвоюються молодшими школярами, коли вчитель не тільки розкриває зміст поняття, але і на конкретних прикладах показує, як треба їх виконувати (вітатись із товаришами, старшими), ретельно стежачи за неухильним виконанням запропонованого, залучає колектив до участі в контролі за додержанням правил його членами. Успіх засвоєння дітьми цього віку моральних норм і правил поведінки залежить від того, як ставиться учитель до випадків їх невиконання і якою мірою його підтримує колектив і батьки [65].

Основним джерелом емоцій у молодших школярів є навчальна та ігрова діяльність. Формуванню почуттів сприяють успіхи і невдачі у навчанні, взаємини з батьками, читання художньої літератури, сприймання телепередач, кінофільмів, інтелектуальні ігри. Л. Виготський відмічав, що 6-7-річні діти досить добре усвідомлюють свої переживання, які зумовлені оцінкою дорослих. До емоційної сфери особистості молодших школярів належать переживання нового, здивування, сумніву, радощів пізнання, які стають основою формування пізнавальних інтересів, допитливості учнів.

В учнів молодшої школи відбувається подальша диференціація емоційної вразливості, яка виявляється в тому, як вони реагують на людину, оцінка якої має певне значення для кожного з них. Розвивається почуття самолюбства, що виявляється в гнівливому реагуванні на будь-яке приниження їхньої особистості й позитивному емоційному переживанні визнання тих чи інших позитивних якостей, моральних почуттів: почуття дружби, товариськості, обов'язку, гуманності, толерантності [81].

Морально-етичні цінності формуються протягом всього життя особистості, але їх основна частина закладається ще у дошкільному та молодшому шкільному віці. Звичайно, у молодших школярів згадані цінності ще не сформовані на рівні понять, але діти вже мають уявлення, пов'язані з вічними цінностями та їх антиподами (доброта – жорстокість, чесність – нечесність). Деяким учням притаманні уявлення про національні цінності

(національна гідність, любов до рідної мови, повага до національних свят і традицій). У школах, в яких приділяється достатня увага вихованню національних цінностей, у дітей виникає пошана до державних та національних символів. Молодші школярі мають певні уявлення про громадські та сімейні цінності (пошана до Закону, піклування про старших у сім'ї, гостинність тощо). Дітям цього віку притаманні і деякі цінності особистого життя (почуття гумору, життєрадісність, працьовитість). Проте ці цінності не виникають стихійно, їх потрібно формувати. Важливим є моральність батьків, учителів, зміст підручників та дитячої літератури [64, 79].

На думку Л. Байбородової [2], важливим у контексті проблеми формування гуманності є аналіз особливостей спілкування учнів початкової школи. Спілкуються першокласники здебільшого в процесі виконання навчальних завдань або під впливом зовнішніх обставин (сидять за однією партою). Стосунки між дітьми складаються переважно за допомогою вчителя, адже вчитель завжди виділяє деяких учнів з класу як зразок для інших у навчанні, поведінці, одночасно звертаючи увагу і на хиби інших. Як правило, більшість першокласників відтворює у своєму ставленні до однокласників ставлення учителя, не до кінця розуміючи критерії, за якими надавалася оцінка. Від стилю взаємин, що склалися між учителем і учнем, залежить активність і самопочуття дитини. У першому і третьому класах виникають короточасні об'єднання, які іноді переростають у досить стійкі мікроколективи шкільного й позашкільного характеру [2].

У межах молодшого шкільного віку змінюються взаємини між дітьми. Змінюється зміст та якість скарг дітей один на одного. Першокласник, на якого скаржаться, здебільшого не ображається, оскільки скарги в учнів першого класу та навіть другого мають особливий зміст. Скарги, в їхньому розумінні, є наслідком намагання дитини сумлінно та відповідально виконати класне завдання, шкільні правила поведінки. Першокласник не лише намагається сам виконувати вимоги вчителя, а й турбується, щоб усі учні класу робили це згідно зі встановленими правилами. Для молодшого школяра найвищим стимулом

поведінки й діяльності є схвалення з боку значимого дорослого (вчителя), що вимагає від нього особливо коректного ставлення до проблеми вияву інтолерантності учнів початкової школи. Відносини з однолітками у молодшому віці, як правило, зумовлюються зовнішніми атрибутами (сидять за однією партою, ідуть разом до школи, близько живуть тощо).

Зупинимось детальніше на моральному розвитку молодшого школяра. У житті нашого суспільства, обумовленого значними суспільно-політичними трансформаціями, наступив той період, коли необхідно усвідомити, якщо не буде вирішена проблема розвитку і становлення моральної особистості, то ні про які перетворення в теперішньому і майбутньому житті не може бути й мови. Цей розвиток виявляється у позитивних формах поведінки та моральній діяльності молодих людей, регулятором яких виступає моральна свідомість та самосвідомість, рівень сформованості яких визначає характер моральних вчинків особистості [46].

Саме тому моральна свідомість молоді відображає її ціннісні ставлення до оточуючого світу, інших людей і самих себе. Нині відбувається переоцінка моральних цінностей, переконань, які забезпечують усвідомлення власної поведінки та її аналіз з точки зору відповідності моральним знанням. Моральні цінності повинні стати органічною і невід'ємною частиною життя кожного громадянина, орієнтиром самодостатньої, морально та духовно вихованої особистості. Сказане актуалізує проблему морального становлення та розвитку особистості, яка не є новою в психологічній теорії та практиці, але постійно зберігає свою значущість.

Найбільш відома теорія морального розвитку особистості, яка охоплює весь її життєвий шлях і підлягає широкій перевірці багатьма вченими різних країн, належить американському психологу Л. Кольбергу. Він розвивав висунуту Ж. Піаже і підтриману Л. Виготським ідею, що еволюція моральної свідомості дитини йде паралельно з її розумовим розвитком. Учений виділив шість послідовних стадій морального розвитку, які складають три рівні вибору поведінки на основі етичних принципів: доморальний рівень, коли дитина

виконує встановлені правила, виходячи із егоїстичних міркувань; конвенційна мораль, на основі якої дитина орієнтується на зовнішні норми поведінки; автономна мораль, тобто орієнтація дитини, пов'язана з внутрішньою, автономною системою принципів. Але перехід від моральних принципів до моральних дій, як зазначав дослідник, включає декілька умов та може породжувати неузгодженість між рівнем моральної свідомості та поведінкою [32].

На думку Р. Павелків [46], найважливішим показником розвитку моральної свідомості в молодшому шкільному віці є виникнення рефлексивних процесів. Саме це утворення дозволяє дитині не лише сприймати оточуючий світ, але й знати, що вона відчуває, спостерігає, пізнає. У свідомості молодшого школяра відбувається конкретизація уявлень про себе, свою значущість, свої соціальні ролі, виокремлюються уявлення про характер стосунків з оточуючими, усвідомлюється здатність до співробітництва з іншими, що заснована на дотриманні моральних норм і правил.

Діти набувають здатність координувати свою точку зору з думкою оточуючих. На основі цих змін складаються якісно нові стосунки з оточуючими. Поява моральної рефлексії веде до змін у розвитку структури «Я-індивіда», якісних перетвореннях «Я-ідентичності», що зумовлюють зміни життєвої позиції, перебудову загальних структур свідомості та самосвідомості. Аналіз структур моральної самосвідомості в цей період показує, що вони є досить рухливими та динамічними утвореннями. Величезну роль у їх формуванні відіграє самооцінка. Якщо самооцінка дошкільника цілісна, тобто дитина не розрізняє себе як суб'єкт діяльності і себе як особистість, то самооцінка молодшого школяра є вже більш об'єктивною, рефлексивною і диференційованою.

Результати досліджень учених засвідчили, що моральні знання дітей у цей віковий період ще не набули особистісного смислу. Лише в окремих учнів уявлення про моральний вчинок стали потребами і мотивами поведінки. Простежуються також вікові особливості морального розвитку. Моральні

судження дітей як показник моральної свідомості у цей період відрізняються «моральним реалізмом» – визнання правила як непорушного закону, категоричністю моральних оцінок, невмінням бачити за зовнішньою стороною соціальних зв'язків стосунки людей, мотиви їх вчинків; готовністю прийняти і підкоритися вимогам дорослого, особливо вчителя, без вагань. Хоча зазначимо, що вже з'являються розуміння певної умовності правил, ознаки їх узагальнення. Аналіз мотивів учинків молодшого школяра показує, що діти рівною мірою виявляють як суспільно значимі, так і егоїстичні мотиви, мотиви вчинків усвідомлюються більшістю учнів 2-3 класу, у той час, як учням 1-го класу важко усвідомити і визначити мотиви власних вчинків [46].

Щодо розуміння особливостей морального розвитку молодшого школяра, то важливе значення має аналіз загальної ситуації розвитку в цей віковий період. Згідно з періодизацією Д. Ельконіна, молодший шкільний вік належить до категорії стабільних. У зв'язку з цим вважаємо доречним зазначити, що саме стабільний вік характеризується поступовим кількісним накопиченням змін розвитку, які в наступний за ним критичний період набувають характеру основних новоутворень періоду. Центральним новоутворенням молодшого школяра є зміна уявлень про себе як суб'єкта моральної дії, перегляд своїх позицій, місця в суспільстві, розвиток інтелектуальної та моральної рефлексії. Усі перелічені зміни в розвитку свідомості та особистості дозволяють передбачати необхідність їх дослідження в молодшому шкільному віці, де лежать витoki цих процесів.

Як зазначає М. Савчин, у молодшому шкільному віці закладаються основи спрямованості спонукальної сфери. Одним із моральних мотивів поведінки молодшого школяра, на думку автора, виступає ідеал, попри те, що у цей період він характеризується ще високою конкретністю, нестійкістю та незначним рівнем дієвості [16].

Найважливішим показником розвитку моральної свідомості в молодшому шкільному віці є виникнення рефлексивних процесів. Саме це утворення дозволяє дитині не лише сприймати оточуючий світ, але й знати, що вона

відчуває, спостерігає, пізнає. У свідомості молодшого школяра відбувається конкретизація уявлень про себе, свою значущість, свої соціальні ролі, виокремлюються уявлення про характер стосунків з оточуючими, усвідомлюється здатність до співробітництва з іншими, що заснована на дотриманні моральних норм і правил.

Діти набувають здатність координувати свою точку зору з думкою оточуючих. На основі цих змін складаються якісно нові стосунки з оточуючими. Поява моральної рефлексії веде до змін у розвитку структури «Я-індивіда», якісних перетвореннях «Я-ідентичності», що зумовлюють зміни життєвої позиції, перебудову загальних структур свідомості та самосвідомості. Аналіз структур моральної самосвідомості в цей період показує, що вони є досить рухливими та динамічними утвореннями. Величезну роль у їх формуванні відіграє самооцінка. Якщо самооцінка дошкільника цілісна, тобто дитина не розрізняє себе як суб'єкт діяльності і себе як особистість, то самооцінка молодшого школяра є вже більш об'єктивною, рефлексивною і диференційованою.

Висвітлюючи стосунки дитини з соціумом у цей віковий період, Д. Фельдштейн характеризує позицію «Я» у вікових межах від 6 до 10 років як «Я в суспільстві». При цьому із 6 до 9 років відбувається усвідомлення свого місця в системі суспільних стосунків, а з 9 до 10 років простежуються перші спроби вийти за рамки дитячого способу життя і зайняти важливе і суспільно-оцінюване місце в нових зв'язках і відношеннях [77].

Відмінною рисою цього періоду І. Кон вважає диференціацію «реального» й «ідеального Я», що позначається на рівні міри домагань і досягнень. Розвиток моральних якостей у цей період характеризується ситуативністю і часто має неусвідомлений характер [33].

Особливістю розвитку моральної свідомості вказаного періоду є те, що у дитини ще до початку навчання в школі є досить чітка система уявлень про особливості своєї поведінки. До моменту вступу в школу більшість дітей досягає такого рівня морального розвитку, який дозволяє їм співпрацювати з

іншими дітьми, координувати свою точку зору з позиціями інших. Л. Виготський вважав, що ставлення дитини до світу – залежна і похідна величина від безпосередніх і конкретних стосунків з дорослою людиною. У цей період школа, однокласники і вчителі відіграють основну роль у процесі моральної самоідентифікації [19].

Проаналізувавши погляди презентованих вище зарубіжних та вітчизняних вчених, відзначимо, що моральний розвиток відбувається у нерозривній єдності з особистісним, на певному етапі якого виникає моральна самосвідомість як специфічна форма моральної свідомості. Генезис моральної самосвідомості у розвитку особистості спочатку має мимовільний, потім довільний характер, при цьому більшість науковців підкреслюють, що її психологічними механізмами є моральна саморефлексія та саморегуляція, а основними формами – сором, вина, честь, гідність, відповідальність і совість.

Підсумовуючи, можна зауважити, що в період молодшого шкільного віку розвиток моральної свідомості характеризується поступовим накопиченням соціального досвіду спілкування з оточуючими. Цей досвід постійно розширюється, світ стає складнішим і багатограннішим, що викликає повторне переосмислення власного світу моралі. Молодший школяр піддає сумніву абсолютність моральних інстанцій, переглядає особисто для себе ставлення до кожної з норм і на цій основі формує нову стратегію моральної поведінки.

Підвищення рівня когнітивного розвитку дозволяє йому бачити стосунки між людьми в більш загальних закономірностях, у моральних вчинках молодший школяр орієнтується на більшу кількість факторів і значно частіше бачить підтекст соціальних вчинків оточуючих людей. У молодшому шкільному віці відбувається накопичення життєвого досвіду дитини, інформативно-кількісне збільшення параметрів самосвідомості. Уже в молодшому підлітковому віці з'являється вміння бачити причини власних вчинків у собі, тобто простежується активізація моральної самосвідомості. Це дуже важлива умова формування адекватної самооцінки, виникнення стратегій самовиховання. Моральні якості набувають все більш чіткого вигляду. Отже

саме цей віковий період можна вважати найбільш сприятливим для формування гуманності як особистісної риси людини та гуманних відносин між дітьми.

З огляду на те, що молодший шкільний вік є сенситивним для формування гуманних взаємин, спробуємо розглянути потенціал хореографічного мистецтва як засобу серйозного впливу на формування особистості молодшого школяра. Наступний підрозділ присвячений саме цьому питанню.

1.2. Педагогічний потенціал хореографії та її вплив на розвиток ціннісної сфери особистості дитини

Проблема творчості завжди привертала до себе увагу вчених в різних галузях науки. На думку науковців, хореографія розкриває широкий простір для розвитку творчого потенціалу школярів, дозволяє разом із поширеною виконавською практикою дітей внести в танцювальне навчання й виховання елементи танцювально-творчої діяльності. Синкретичність хореографічного мистецтва передбачає розвиток почуття ритму, вміння чути й розуміти музику, узгоджувати з нею свої рухи, розвивати м'язову силу корпусу й ніг, рухи рук, грацію і виразність. Заняття танцями формують правильну поставу, виховують основи етикету і грамотної манери поведінки в суспільстві, дають уявлення про акторську майстерність. Танець має величезне значення у вихованні національної самосвідомості. Отже, хореографія має величезні можливості для повноцінного естетичного вдосконалення дитини, для її гармонійного духовного та фізичного розвитку [9; 49].

Загально прийнято, що мистецтво одна із форм відображення дійсності, яка нас оточує, розкриває навколишнє життя в усіх його проявах. Належне місце в ньому посідає хореографічне мистецтво, основа якого танець, і доказом цього його широка популярність і зацікавленість до танців різного походження у молодого покоління. Мистецтво, в тому числі і хореографічне, гармонізує

емоційне життя людини, закріплює естетичну, моральну основи людського існування – все те що прийнято поєднувати у поняття духовність.

Мистецтво танцю має свою історію. В процесі еволюції людство відкрило засоби вираження думок, емоцій, вчинків через рух. У танці не звучить слово, але виразність пластики людського тіла, музичних ритмів і мелодій виявляється могутньою силою, тому мова танцю інтернаціональна і зрозуміла всім [8].

Танці є відображенням матеріальної культури, етикою та естетикою свого часу. Історія танцю розповідає про звички та образ життя окремого народу або цілої епохи, їх образу життя, географічного розташування, історію костюму, тощо. Історія танцю розповідає нам, що людство сприймало танець не тільки як розвагу у вільний час. У стародавніх танець виконував виховні функції. Відомо наприклад, що певні танці мали мету продемонструвати готовність юнака до бою, астральні танці в Єгипті створювалися жрицями як деякий посібник з астрономії: рухи і розташування виконавців, відображали дію небесних сил. Відомі також військові, весільні, урожайні, мисливські тощо. Наприклад в Іспанії до цих пір існують траурні, лікувальні та інші ритуальні танці, які напряду пов'язані з побутом народу. Отож це доказ того, що танець і в давнину був відображенням не тільки темпераменту народу, але й був його світовідображенням. Адже танець – це пластичний портрет народу. Це емоційний поетичний літопис народу, який самотньо й образно малює історію подій і почуттів пережитих ними. Історія розвитку танцю дає можливість не тільки простежити історію розвитку людської культури, а навіть підкреслити елементи моралі [26].

Сучасне життя народжує свої ідеали, народжує свій образний світ, які стають своєрідними символами вираження душі. У танці прояв душі, психіки людини породжує умовний тілесний знак – символ, жест. Саме вони стають у культурному середовищі засобами передачі інформації. Культура і традиції створили національну мову спілкування.

Танець мистецтво, близьке і доступне любителям аматорської діяльності. Величезний вплив хореографічного мистецтва і потяг до нього молоді

зумовлюється його синтетичною природою. Могутні чинники танцю – музика, пластика, ритм, елементи живопису та драматичного мистецтва – надзвичайно приваблюють. Окрім чисто образного, мистецького впливу, хореографія, як ні один інший вид мистецтва, дає змогу сучасним учасникам реалізувати потребу в русі, адже танець – це перед усім рух, красивий, окрилений. Танець також сприяє вихованню почуття краси спільних дій, товаришування, привчає до дисципліни й правил етикету, без яких власне, навчання хореографічному мистецтву стає абсолютно неможливим. Саме участю молоді у танцювальних колективах виховується неабияка сила й витривалість, вміння переборювати фізичні й моральні труднощі, наполегливість у досягненні мети [37].

У системі художнього виховання одне з найважливіших місць посідає мистецтво хореографії. У нашій державі склалися певні традиції навчально-виховної роботи з хореографічного мистецтва, показником чого є досить велика кількість дитячих хореографічних колективів, які проводять значну роботу з художньо-естетичного виховання. Значне розгалуження отримали заняття з предмету «хореографія» в початкових класах загальноосвітніх шкіл, які допомагають учням, задовольнити свої потреби в організації дозвіллевих заходів у школі, зорієнтуватися на певний вид майбутньої мистецької діяльності. Розпочато підготовку вчителів хореографії в ряді вищих педагогічних закладах України. На допомогу їх практичної діяльності видано програми факультативних курсів та курсів за вибором для спеціалізованих загальноосвітніх шкіл, навчальні посібники «Танцюйте з нами», «Танці в сучасних ритмах», практичний посібник «Українське намисто», довідник «Все про танець». Хореографічне виховання учнівської молоді набуває у сучасній освіті системного характеру. Багаторічна праця педагогів-практиків дає значний матеріал для узагальнення і в питаннях хореографічної освіти та виховання, і в практиці творення виконавського репертуару на різних етапах розвитку хореографії в цілому [47].

У навчально-виховній роботі рекомендується активно практикувати різноманітні форми діяльності мистецьких колективів. Варто надавати перевагу

відкритим заняттям, творчим звітам, підсумковим навчальним завданням, запрошувати на такі заходи педагогічну громадськість, батьків, профільних фахівців, митців, тощо.

Для ефективного впровадження мистецької освіти та з метою формування гуманності, уміння співвідносити себе, свою поведінку з потребами суспільства, інтересами нашої держави в навчальних закладах необхідно створити відповідні умови, а саме:

- забезпечити науково-методичний супровід навчально-виховного процесу;
- створити якісне художньо-естетичне середовище (естетика приміщень закладу, його подвір'я, робочого місця тощо.);
- організувати співпрацю з навчальними закладами шляхом розширення мережі гуртків мистецького спрямування;
- підвищити вимоги до вибору художніх творів, які відповідають віковим особливостям учнівської та запитам дітей та виховують ціннісне ставлення до мистецтва;
- забезпечити заклади висококваліфікованими професійними кадрами [55].

Взагалі, важливим компонентом культури кожної нації є мистецтво, що виражає національну ідентичність та є показником духовних цінностей людської спільноти. В умовах постійних соціокультурних змін, характерних для бурхливого XXI століття, збереження власних духовних, національних та естетичних орієнтирів набуває неабиякої актуальності. Чільне місце у виховному процесі посідає проблема всебічного та гармонічного розвитку особистості, що вступає в суспільне життя сучасного культурного простору України. Вагому роль у контексті обраної проблеми має залучення майбутнього покоління до досвіду людства, засвоєння та переосмислення естетичних і загальнолюдських цінностей, де народні знання та мудрість відкривають народну творчість через мистецтво хореографії.

У своєму дослідженні Л. Гусаченко [25] зазначає, що проблема

гармонійного розвитку особистості є винятково складною та багатогранною. Розкриття її змісту потребує всебічного розуміння психології дитини на всіх етапах її дорослішання: від дитячого садка до закінчення вищого навчального закладу. Пріоритетне місце у вирішенні цієї проблеми надано саме хореографії як виду мистецтва, що позитивно впливає на емоційну, творчу, художньо-естетичну сфери дитини та на стан її здоров'я.

Навчання високому мистецтву – танцю – відбувається паралельно з музично-естетичним вихованням, що без сумніву сприяє вдосконаленню тіла дитини та її духовному зростанню. А це, насамперед, надає впевненості у власних силах, даючи поштовх до постійного самовдосконалення та зростання здорової самооцінки дитини.

Займаючи особливе місце в соціальному житті суспільства, як на ранніх етапах розвитку людства, так і в наш час, хореографія є одним зі своєрідних інститутів соціалізації людей, у першу чергу молодого покоління – дітей, підлітків і молоді, а також виконує й ряд інших функцій, властивих культурі в цілому [78, 152].

С. Марченко зазначає, що хореографія, як вид мистецтва, відбиває духовний стан суспільства зі ступенем вірогідності, що дозволяє розглядати її як «дзеркало» суспільної свідомості, ментальності, настрою, потреб людини. У ній синтетично відображаються й інші форми суспільної свідомості – наука, міф, релігія, політика, право й ін. [43, 132].

Мистецтво хореографії засноване на музично-організованих, метафоричних, образно-виразних рухах людського тіла. Історичне підґрунтя хореографії описує у своєму дисертаційному дослідженні Ю. Гончаренко [21]. Хореографія зародилося в далекій давнині. Уже в первісну епоху виник танець як обрядове дійство, як безпосереднє вираження радості людей із приводу успішного полювання, перемоги над ворогом, завершення робіт тощо. Поступово втрачаючи зв'язок з конкретикою повсякденного життя, танець формується як мистецтво (уміння), що втілює в собі красу тіла, багатство рухових можливостей людини та, найголовніше, глибину її емоційного

стану [21, 17].

Антропологічний характер феномена танцю проявляється в його охопленні усіх рівнів людської істоти. С. Паршук [49], вважає, що специфічність хореографії полягає в єдності художньо-творчих, психофізичних, комунікативних і кінетичних проявів людини, що визначає багатоскладність його дослідження. Будучи однією зі спеціалізованих сфер культури, хореографія функціонально відбиває завдання інтелектуально-почуттєвого відображення буття людини (втілення задуму музичного твору), з однієї сторони. З іншого боку, мистецтво хореографії засноване на музично-організованих, умовних, образно-виразних рухах людського тіла, тобто втілення задуму відбувається в русі тіла як своєрідного інструмента.

Хореографія не лише сприяє розвитку емоційного відчуття у особистості краси реального світу, але й зміцненню здоров'я, формує поставу, розвиває увагу, пам'ять, позитивно впливає на загальний фізичний стан, а також позитивно впливає на духовне удосконалення.

Естетична природа хореографічних творів визначає виконання танцю як індивідуальний творчий процес. Як стверджує М. Рожко [58], ця духовна діяльність триває й після виконання танцю. Образи продовжують діяти, впливають на досвід, що склався раніше. Тут бере початок розвиток задатків, смаку, почуття, художньої інтуїції.

Сила впливу танцю не зникає із припиненням безпосереднього контакту з хореографічним твором, навпаки, тільки починається, ідучи вглиб морального існування людини, де поволі, непомітно, інтимно продовжує почату роботу, торкаючись усіх сфер її життєдіяльності, впливаючи на мотиви, стимули, ціннісні установки й у результаті – на поведінку, людську особистість у цілому. Чим вище культура почуттів у її сходженні до духовних (не утилітарних) цінностей, тим вище моральний критерій особистості, яким вона керується в найнесподіваніших життєвих ситуаціях [74, 63].

Цікавою була й позиція мудреців середньовічного Близького Сходу, які стверджували, що мистецтво, зокрема музика, повинна заспокоювати людей,

робити максимально гармонійними їхні стосунки. Мистецтво і в подальші епохи займало значне місце в житті людини, виконуючи свої важливі функції, зокрема – спрямовувати індивіда на гармонійний зв'язок із навколишнім середовищем та іншими людьми [25].

Естетичні фактори розвитку особистості в ХХ столітті вивчав К. Ушинський, який визначав природу як естетичне джерело емоційних переживань людини. Педагог був переконаний, що прекрасне сприяє виникненню гармонійних естетичних почуттів, які є вищою категорією особистісних якостей. Він також наголошував, що школа повинна виховувати дитину з глибоко розвиненою емоційною сферою, і саме на цій підставі К. Ушинський уже тоді пропонував упроваджувати в шкільну освіту предмети мистецького, художнього та творчого спрямування [76].

У ХХ столітті суттєвий внесок у розробку теорії гармонійного виховання особистості взагалі та втілення цієї теорії в життя зокрема здійснювали А. Луначарський, С. Шацький, А. Макаренко та інші відомі дослідники. Вони були переконані, що вкрай важливо залучати людину до прекрасного в житті і в мистецтві. Подібну позицію щодо реалізації ідеї гармонійного розвитку особистості висвітлено в працях В. Сухомлинського, П. Атутова, М. Саткіна. Ці вчені також зазначали, що всебічний розвиток особистості передбачає розквіт усіх духовних сил і здібностей людини, її гармонійний фізичний розвиток, формування моральності, естетичних смаків, творчого ставлення до кожної справи.

Відомі педагоги науковці звертали увагу на значущість ролі мистецтва, зокрема хореографічного, у реалізації гармонійного розвитку особистості як кінцевої мети всіх педагогічних зусиль. Так, П. Коваль, Б. Мануйлів, наголошували на зміцненні морально-етичних якостей особистості дитини засобами танцю. Н. Георгян, О. Горшкова, Ю. Ушакова, Т. Чурпіта долучилися до розробки завдання щодо формування творчої сфери учнівпочаткової школи засобами хореографії та ритміки. О. Боголюбська, Ю. Гончаренко, О. Мерлянова досліджували розвиток когнітивної сфери особистості дитини в

процесі її знайомства з танцювальним мистецтвом.

І. Бех, І. Зязюн, Л. Масол у своїх працях зазначали, що емоційні почуття та емоційний стан особистості є фундаментальною формою усвідомлення нею своєї індивідуальності й неповторності. Педагоги-музиканти Г. Ільїна, С. Руднева, Е. Фіш розробили метод цілісного сприймання музики та руху, який корисно використовувати на практиці для гармонійного розвитку емоційно-чуттєвої сфери молодших школярів. А педагоги-хореографи Л. Бондаренко, М. Боголюбська, К. Василенко вказують на гармонійність форм, рухів і жестів класичного й народного танців, адже вони ефективно впливають на емоційно-чуттєву сферу особистості дитини, покращують тим самим її настрій і надають впевненості в думках і діях [21; 25; 43; 78].

Г. Березова зауважила, що заняття хореографією повинно приносити дітям радість. Більше того, відмінне самопочуття дитини, гарний настрій, відсутність страху виявитися незграбним і отримати зауваження від педагога є основними умовами, необхідними для повноцінного розвитку дітей у процесі занять танцями [6].

О. Вайнфельд [11] у своїх дослідженнях зазначає, що хореографія – сфера мистецтва процесуального утворення образів і почуттєвого збагнення, естетичних просторово-часових характеристик тілесно-рухової активності. Відповідно, тілесно-рухова культура особистості може бути зрозуміла, на нашу думку, як когнітивно-оцінна, емоційно-почуттєва й мотиваційно-вольова складові ідеї (образа) «Я» індивіда, що продукуються його тілесністю.

Сутність складових тілесно-рухової культури особистості розуміємо в такий спосіб. Когнітивно-оцінна складова тілесно-рухової культури особистості – образ, самооцінка індивідом своєї тілесності, її суб'єктивної й соціальної значимості. Емоційно-почуттєва складова тілесно-рухової культури особистості – переживання (афекти, емоції, почуття, зміст), що продукуються в індивіда його тілесністю.

Мотиваційно-вольова складова тілесно-рухової культури особистості – прагнення індивіда діяти в напрямку задоволення потреби в персоналізації за

допомогою своєї тілесності, часом всупереч внутрішнім і зовнішнім перешкодам [24, 121].

При такому ракурсі розгляду складових тілесно-рухової культури відома декларація про те, що метою хореографічного виховання є сприяння всебічному гармонічному розвитку особистості, здобуває конкретно-теоретичний аспект: адекватний віковій тілесності розвиток виділених складових тілесно-рухової культури особистості. Засоби досягнення цієї мети, мабуть, суттєво різні для кожного вікового періоду.

Характеризуючи танень, необхідно відзначити, що його становлення відбувається в просторі й часі. Танець існує в часі тому, що всі події в ньому відбуваються одна за одною, із тривалістю, темпом, ритмом рухів і зміною образів. Просторове рішення в танці досягається пересуванням виконавців у різних напрямках, їхнім розташуванням на сценічній площадці. Тому можна сказати, що танець – це дія, яка має розвиток і в часі, і в просторі. Заняття хореографією впливають на розвиток зовнішніх даних дитини, на формування її внутрішнього світу, культуру спілкування, ввічливе відношення одне до одного. Хореографія об'єднує декілька відносно самостійних, відокремлених та разом із тим пов'язаних одне з одним мистецтв. Саме тому хореографія вважається синтетичним мистецтвом, у якому музика оживає в русі, здобуває дотикальну форму, а рухи якби стають помітними. Мальовничість і графічність поз і положень танцюристів, барвистість костюма роблять її подібною до живопису й скульптури. Акторська майстерність танцівників перетворює танець у театральне дійство. Усе це дозволяє використовувати хореографію як засіб естетичного виховання широкого профілю [25].

Специфіка хореографії визначається її різнобічним впливом на емоційну, творчу, художньо-естетичну сфери людини, вагоме місце в яких надається музиці. Музика – це мистецтво, у якому ідеї, почуття й переживання передаються ритмічно та інтонаційно організованими звуками. У танці також ідеї, почуття і переживання виражаються ритмічними та інтонаційними засобами організованої пластики. Танець вирішує ті ж завдання естетичного

розвитку й виховання дітей, що і музика. У музиці закладені зміст і характер будь-якого танцювального твору. Не може бути танцю без музики і без ритму. Навчання мистецтву танцю відбувається паралельно з музичним вихованням: діти вчаться розуміти, слухати і чути музику, органічно поєднуючи в єдине ціле рухи та мелодію [6, 67].

На думку науковців [9; 58; 74 та ін.], крім формування специфічно музичних якостей, танець дає можливість фізичному розвитку, що стає особливо важливим при досить складному на сьогодні становищі зі здоров'я майбутнього покоління. Танець сприяє не лише фізичному розвитку дітей, а й виробляє в них правильну поставу, упевнену легку ходу, спритність і витонченість. Удосконалення рухових навичок під час навчання хореографії пов'язане з мобілізацією багатьох фізіологічних функцій людського організму: кровообігу, дихання, нервово-м'язової діяльності. Розуміння фізичних можливостей свого тіла сприяє вихованню впевненості в собі, запобігає появі різних комплексів.

Відомі педагоги-хореографи висновують, що «дитячі танці – це вивчення основних засобів виразності (рухи і пози, пластика і міміка, ритм), які пов'язані з емоційними враженнями маленької людини в навколишньому світі. Дитячий танець починається з ритміки, де формується всебічний розвиток дитини, розвиток музичності і ритму, формування творчих здібностей і розвиток індивідуальних якостей дитини засобами музики і ритмічних рухів. Часто ці заняття більше схожі на гру, але в цій грі дитина навчиться тим речам, які дуже знадобляться їй у житті. Впливаючи на розвиток емоційної сфери особистості, удосконалюючи тіло людини фізично, виховуючи через музику духовно, хореографія допомагає набутти впевненості у власних силах, дає поштовх до постійного самовдосконалення та розвитку» [6, 160].

Криза освіти в сучасному світі звертає увагу на думки видатних педагогів і мислителів минулого, що справедливо вважали культуру невід'ємною частиною освіти підростаючого покоління. Природно, що увагу дослідників залучає насамперед та область суспільного життя, у якому «емоційні

переживання становлять її серцевину, нерв самого явища – мистецтво» [58].

Слід зазначити, що хореографія як вид мистецтва спрямована не на маси, а звернена до особистості, до суб'єкта, що багато в чому визначає силу його емоційного впливу на особистість. Пластична виразність рухів у танці, з одного боку, відбиває якість емоційного проживання, значеннєвого наповнення рухів, а з іншого, – це здатність дитини передати іншій людині свої індивідуально переживані смисли.

Пластична рухова дія як образний виразний рух пов'язана з продуктивною уявою. С. Паршук та А. Драган відзначають, що дитячій уяві властива рухова природа, і вона найбільше органічно розвивається, коли дитиною використовується «діюча форма зображення за допомогою власного тіла». Включаючись «усім тілом» у творчий процес, дитина імпровізує, знаходить внутрішню свободу [49, 185].

Провідним завданням педагога-хореографа в роботі з дітьми є розвиток цілісного сприйняття й переживання дитиною розгорнутого змісту музичного, почуттєвого й тілесного образу. При цьому в дитини спонтанно включаються механізми емоційно-тілесного самовираження. У дітей з гіперактивною поведінкою особливо яскраво виражені негативні емоції, джерелом яких є їхнє тіло: неможливість точної координації, недорозвинення тонкої моторики. Рухи гіперактивної дитини досить часто стають приводом для негативних оцінок навіть із боку близьких людей і, відповідно, для виникнення в дитини негативних емоцій. Стан тіла, організму, особливості зовнішності, фігури впливають на світовідчуття дитини. Тому одним із завдань педагога хореографа є зміцнення почуття безпеки й забезпечення тілесного комфорту, підтримки оптимальної тілесної свідомості на заняттях з танцювально-ритмічної гімнастики, хореографії [40, 59].

За допомогою виразних рухів дитина створює образ (ігровий образ) конкретного персонажа. Ігровий образ відповідає природі образного мислення дитини й тому виявляється оптимальним як з погляду цікавого для дитини змісту діяльності, так і з виховної сторони (вчинку персонажа). Довільне й

осмислене рухово-пластичне втілення ігрового образу поступово розвиває в дитини здатність до керування власними емоціями й потім здатність до регулювання власної поведінки в цілому.

В організації педагогічної діяльності необхідно враховувати процеси й способи уяви, які найчастіше зустрічаються: аглютинація (злиття окремих елементів в один образ), акцентування (виділення або підкреслення якоїсь деталі в створюваному образі), гіперболізація (збільшення або зменшення предмета або його частин), схематизація (згладжування відмінностей між предметами), типізація (виділення найбільш істотного). Дитина у своїй уяві створює образ того, до чого вона відчуває живий інтерес, що для неї має велике значення. Відбір окремих рис образів, раніше сприйнятих, і об'єднання в новий образ відбувається відповідно до тих завдань, які перед нею поставлені [21].

Багатство високомистецького репертуару і його доступність для освоєння школярем з урахуванням особистісних переваг створює основу формування художнього смаку дитини, розкриває її творчий потенціал. При цьому, з одного боку, педагог отримує інформацію про внутрішній світ дитини, з іншого, – проектує варіації й трансформації образів, що позитивно впливають на емоційно-духовну сферу особистості.

Інтелектуальний і творчий потенціал дітей, створення в їхньому середовищі атмосфери переваги сприяє розвитку талановитості, за якою оцінюється робота найбільш обдарованих дітей. Соціально-економічні перетворення в усіх сферах життя суспільства привели до зміни ціннісних орієнтацій в освіті. Провідною метою освіти стає не обсяг засвоєних знань і вмінь, а гармонійний різнобічний розвиток особистості, який дає можливість реалізації унікальних можливостей дитини, сприяє підготовці до життя.

Для досягнення гармонії в розвитку дитини не менше уваги необхідно приділяти її моральному й фізичному вдосконаленню. Також не можна залишати без уваги розвиток емоційної сфери особистості. Актуальність проблеми обдарованих дітей не потребує доведення. А наявні в методиці способи, принципи та методи для розкриття інтелектуального потенціалу

дитини поки що недостатньо досліджені й потребують особливої уваги.

Як зазначає А. Череднякова [78], у межах навіть інноваційного навчання не створюються необхідні умови для розвитку обдарованих дітей. Немає гідних партнерів для дискусій та спільного пошуку, умов для прояву самостійності. Учитель адаптує свої вимоги до можливостей середнього учня, що виходять за нижню межу зони оптимального розвитку. Інноваційна діяльність учителя повинна бути спрямована на створення цілісної багатоетапної системи виховання обдарованих дітей в умовах сучасної школи.

Серед завдань художньо-естетичного виховання дітей засобами хореографії у навчальній діяльності можна виокремити:

- ознайомлення з елементами культури України, народів світу;
- формування гуманістичних загальнолюдських цінностей, характерних для сучасного громадянина;
- формування пізнавального інтересу до мистецтва, зокрема музичного і хореографічного, виховання потреби у сприйманні й інтерпретації музичних творів і хореографічних вистав;
- оздоровлення організму, корекція фізичних вад і психологічних відхилень, розвиток фізичних якостей – сили, рухливості, вимогливості, легкості, спритності тощо, формування краси і виразності рухів та танців;
- розвиток творчих здібностей молоді, мотивації, художньо-образного асоціативного мислення, уяви, фантазії, формування досвіду активної художньо-естетичної діяльності, стимулювання проявів імпровізації;
- виховання рис колективізму, культури, спілкування, усвідомлення своєї індивідуальності;
- формування позитивних рис характеру – наполегливості, вимогливості, терпіння, поваги, доброзичливості тощо;
- формування основ позитивного ставлення до людей протилежної статі, вміння спілкування з ними [72].

Цінність хореографічного мистецтва як засобу виховання полягає у тому, що воно часто зображає ті сторони дійсності, побачити які людина не має

змоги. І, незважаючи на те, що у наш час танцювальне мистецтво залишається однією з найбільш популярних і поширених форм естетичного виховання, суспільство, що дбає про культуру людей, намагається якнайповніше використати для цієї мети різні форми і методи.

Виходячи з цього, у сучасних умовах хореографія має розглядатися з позицій культурологічного підходу, що дозволить, враховуючи синтетичність хореографічного мистецтва, намітити зони перетину хореографії з іншими предметами, зокрема й художньо-естетичного циклу. Такий напрям зовнішньої інтеграції дасть змогу через хореографічне мистецтво долучатися до різних галузей знань – художньо-естетичних, гуманітарних, технічних тощо і, навпаки, у процесі вивчення цих предметів краще усвідомлювати особливості хореографічного мистецтва. Специфічність і різноманіття видів і жанрів хореографії дає можливість здійснювати внутрішню інтеграцію через діалог танцювальних мов різних народів, жанрів хореографічного мистецтва. Реалізація виховних завдань відбувається через зміст художньо-естетичного виховання засобами хореографії та має на меті виховати цілісну особистість [40].

Мистецтво хореографії – явище загальнолюдське, і має багатовікову історію розвитку. В основі його походження лежить прагнення людини до ритмічного руху, потреба висловити свої емоції засобами пластики, гармонійно пов'язуючи рух і музику.

Історія становлення хореографічного мистецтва – це результат еволюції людської культури, соціальних особливостей кожного часу; це історія народного танцювального мистецтва, практичної діяльності педагогів-хореографів і виконавців різних епох і народів. Танець – це не лише фізичний прояв яких-небудь зовнішніх якостей, не просто показ рухів, а творча фантазія особистості, яка може знаходити яскраві образні порівняння. Поетично заострене сприйняття світу, любов до рідної природи, уміння чути її голоси, помічати найнесподіваніші її прояви – все це дає крила творчій уяві.

Відповідно до завдань сучасної педагогіки робота хореографа викладача

повинна бути спрямована на формування гармонійної особистості кожної дитини, що сприяє зростанню її загальної культури, розвиває музикальність, привчає до дисципліни. Починаючи заняття з дітьми, насамперед треба прагнути зацікавити їх, навчити любити і розуміти мистецтво танцю. Ознайомлення з новими видами хореографічного та музичного мистецтва розширює сферу дитячих інтересів, збагачує їх новими враженнями. Оволодіння правильними танцювальними навичками, участь у концертній діяльності, творче ставлення до створення образу – все це розвиває гармонійність особистості.

Хореографія – важливий елемент культури, і повинна вивчатися в загальноосвітній початковій школі нарівні з такими предметами, як: «Музика» та «Образотворче мистецтво». На жаль, досить часто навички, якими оволоділи учні на уроках хореографії, використовуються в різних шкільних заходах необґрунтовано. Наприклад, виконати будь-який танець, щоб «розбавити» інші концертні номери програми або заповнити хореографічним виступом незручну паузу в будь-якому творчому дійстві. Такі «випадкові» виступи дають позитивний результат лише в одному – учні отримують можливість удосконалити «механічні» навички.

Л. Гусаченко звертає увагу й на певний дефіцит сучасного дитячого репертуару, що призводить до залежності хореографічних постановок від продукту сучасної естради. До репертуару дитячих хореографічних колективів почав проникати стиль «шоу» з привабливими зовнішніми атрибутами, імпульсивністю рухів і доступністю сучасної музики. В умовах відсутності ідейної основи та нерозуміння вікових особливостей зменшується і виховний вплив танцювального мистецтва на формування особистості. У суспільному колі це призвело до втрати художньо-естетичних цінностей, а в особистісному – до формування негативної «Я-концепції», нездатності творчо мислити, проявляти ініціативу, бути самодостатнім [25].

Використовувати етичні особливості танцю для виховання моральності, дисциплінованості, почуття обов'язку, колективізму, організованості – головна

мета освітньо-хореографічного процесу. Навчити дітей танцювальному етикету та сформувати вміння переносити культуру поведінки і спілкування в танці на міжособистісне спілкування в повсякденному житті – все це повинно стати провідним аспектом у роботі викладача-хореографа.

Ми поділяємо думку А. Шевчук [80], у тому, що, мистецтво танцю не може існувати без музичного супроводу. А, отже, успіх викладання хореографії залежить від якості тандема педагога хореографа та концертмейстера. Успішність дітей на цій творчій ниві багато в чому залежить від того, наскільки грамотно, виразно та емоційно концертмейстер супроводжує навчальний процес, допомагаючи дітям відчувати музику і відобразити її в танцювальній пластиці. Ясне фразування, яскраві динамічні контрасти сприяють більш точному розумінню вихованцями музичного матеріалу, що сприяє результативності занять.

Забезпечення емоційного розвантаження учнів, виховання культури емоцій, зміцнення м'язового корсету засобами танцю, збільшення фізичного навантаження та рухової активності повинно розглядатися як засіб формування здорового способу життя, а також як інструмент у формуванні таких специфічних видів пам'яті, як: моторна, слухова та образна. Вивчення хореографії допомагає розвинути ті сторони особистісного потенціалу учня, на які зміст інших предметів має обмежений вплив: уяву, активне творче мислення, здатність розглядати явища життя з різних позицій.

Таким чином, гармонійний розвиток особистості та її емоційно-чуттєвої сфери пов'язують із танцювальною творчістю. Діти молодшого шкільного віку становлять інтерес у гармонійному розвитку особистості засобами хореографії, адже саме в цьому віці закладається основа особистості, відбувається орієнтація на розвиток духовності, самореалізації, самовираження і формується світовідчуття, необхідне в подальшому житті. Продуктивність гармонійного виховання дітей засобами хореографії обумовлена її синтезуючим характером, що поєднує в собі музику, ритміку, театр і пластику рухів.

Хореографічне мистецтво є одним із ефективних засобів усебічного

розвитку особистості. Крім того, хореографічне мистецтво найуспішніше реалізує розвиток зорових, слухових і рухових форм чуттєвого й емоційного сприйняття світу, знімає розумову втому і дає додатковий імпульс для інтелектуальної діяльності. Відтворення учнями пластичних рухів, змістовно наповнених думками, емоціями, почуттями, сприятиме активізації зв'язків між їхнім внутрішнім станом і фізичними проявами.

Хореографічна творчість сприяє підвищенню в молодших школярів рівня емоційно-чуттєвого розвитку, естетичних уявлень, понять, естетичної культури, творчого потенціалу, закладає основи знань світового мистецтва. Також простежується безсумнівний позитивний ефект впливу занять танцем на емоційне, художньо-естетичне сприйняття, на фізичний розвиток дітей, на їхній стан здоров'я. Поєднання всіх цих якостей особистості складає основний зміст її всебічного й гармонійного розвитку.

1.3. Шляхи формування гуманних відносин у молодших школярів в танцювальному колективі

У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті підкреслюється, що «головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку та самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства» [1, 27].

Важливим соціальним простором для дитини є школа, яка за своїм характером являється унікальним. Соціалізуюча роль школи полягає в наданні загальної підтримки всім учням, включаючи тих, хто відноситься до національних меншин та групи ризику. Розвиток спілкування з однолітками знаменує собою нову стадію емоційного розвитку дитини. Але при цьому дитина молодшого шкільного віку знаходиться у великій емоційній залежності від вчителя і інших значимих дорослих.

Кожен колектив, членом якої є дитина, повинна на основі специфіки свого функціонування розвивати його різнобічно, забезпечувати гармонійну відповідність усіх його особистих якостей. При такому розумінні проблеми очевидним стають ті неповторні можливості, якими володіють творчі хореографічні колективи дітей.

За словами чеського теоретика мистецтва Я. Мукаржовського, такий вид мистецтва, як танець, має замасковану комунікативну функцію. Рухоме в танці тіло людини тісно пов'язане з його духовним життям і здатне безпосередньо виражати внутрішній світ танцюючого. Комунікативна спрямованість танцювальних рухів обумовлена, крім іншого, властивим танцю особливим видом розумової діяльності – невербальним ритмопластичним мисленням. Тому правомірно визначити танець як мистецтво ритмопластичного спілкування і самовираження. Через танець, а точніше, через його систему символів людина намагається висловити своє свідоме і підсвідоме «Я» [44, 194].

Значення мови танцю полягає в тому, що танець універсальний за своїми мовними характеристиками, не потребує перекладу і тому здатний виконувати об'єднуючу функцію. Закладені в танці соціокультурні орієнтації (як тілесні, так і духовні) дозволяють йому грати істотну роль в процесі соціалізації особистості [57]. Природа хореографічного колективу, заснована на колективних діях, що включає поєднання пластичних, музичних, образотворчих та інших засобів художньої виразності, створює реальні передумови розвитку різних якостей дітей – як естетичних, так і моральних.

Молодший шкільний вік є ключовим у процесі соціалізації. Надходження дитини в школу різко змінює весь уклад його життя, соціальний стан, взаємини в сім'ї. Основною діяльністю дитини стає навчання, що саме по собі вимагає відомого рівня самоорганізації, дисципліни, чималих вольових зусиль. Школяр потрапляє в абсолютно новий колектив, де йому необхідно спочатку звикнути до нового соціального середовища (адаптуватися в класі, а також адаптуватися у танцювальному гуртку). Адаптація у будь-якому соціальному середовищі

означає, в першу чергу, успішно налагоджене спілкування з членами своєї групи [66, 405]. Психолого-вікові особливості молодших школярів, недостатність досвіду спілкування, а особливо самопізнання, вимагає створення для дітей допоміжної «зони успішності», на базі якої загальне навчання, виховання і розвиток учнів може проходити значно легше і ефективніше. Таким педагогічним простором може слугувати танцювальний колектив.

Правильно організована хореографічна діяльність дітей у танцювальному колективі залежить від дорослої людини, яка має чітко усвідомлювати свою соціальну роль посередника між суспільством та особистістю, роль керівника та організатора гуртка. Такий підхід дозволяє вирішувати широке коло завдань психофізичного розвитку та проблем соціалізації дітей, якісно впливає на формування колективу, виховання толерантності, доброзичливого ставлення до людей у рамках загальної діяльності. Розглянемо шляхи формування гуманних відносин у молодших школярів в танцювальному колективі.

На початковому етапі дії керівника колективу та учнів спрямовані на вирішення трьох основних соціально-педагогічних завдань: 1) зацікавлення дітей діяльністю танцювального колективу, формування в них певного інтересу у дозвільній сфері; 2) створення у дітей мотивації суспільних творчих дій, колективного ставлення до оточуючих; 3) формування адаптованого, працездатного, творчого колективу учнів. Керівник танцювального колективу вирішує ці завдання, застосовуючи різні методи та форми. Такі як: масові рекламні заходи для всіх учнів школи, колективні творчі справи (свята, ранки, конференції), адаптаційні та відкриті заняття, звітні концерти. У процесі соціалізації дитина не прямо наслідує дорослим, точно запам'ятовуючи їх слова, дії, вчинки, а організовує власну поведінку по тому соціальному зразку, який освоїв у взаємодії з дорослим, – як висловлювався Л. Виготський, – через «співпрацю свідомостей» [19, 260].

Умовами впливу занять у хореографічному колективі на соціалізацію школярів є: організація простору спілкування і взаємодії дітей у танцювальному колективі, використання різних форм діяльності (музичної-

танцювальної, танцювально-ігрової). А також введення норм і правил, що регламентують перебування дітей в танцювальному гуртку та їх участь у спільній діяльності. Система педагогічних вимог до керівника шкільного танцювального гуртка: чітко уявляти мету, завдання, структуру, особливості кожного заняття відповідно до віку; мати, базові знання в галузі музичного та хореографічного мистецтва; володіти достатньою кількістю танців, музично-ритмічних ігор та вправ, володіти вмінням показати основні елементи танців; чергувати види діяльності дітей; дотримуватися гнучкого підходу у проведенні заняття, зберігаючи загальну спрямованість програми; вміти підтримувати інтерес до танцювально-ігрової діяльності як в собі, так і в дітях; бути завжди доброзичливим, привітним, підтримувати дружню, емоційно – позитивну атмосферу в групі, приділяючи увагу кожному учаснику.

Необхідність виховання гуманності виникає з найперших днів навчання в учнів початкових класів. Одним із завдань у формуванні особистості молодшого школяра є збагачення його етичними уявленнями та поняттями. Тому останнім часом усе частіше і частіше виникають розмови про толерантний світ, тобто світ без насильства та жорстокості, світ, у якому найголовнішою цінністю є неповторна й недоторкана людська особистість.

На думку Л. Сьоміної основну роль у вихованні гуманності відіграє освіта, яку традиційно сприймають як процес і результат засвоєння людиною досвіду поколінь у вигляді системи накопичених знань, практичних умінь і навичок [68]. Ми підтримуємо думку науковців в тому, що саме в межах освітнього простору відбувається повноцінне виховання гуманної поведінки молодших школярів не тільки як важливої соціальної цінності, а й як особистісно важливої якості. Гуманність, толерантність і освітній простір мають міцний взаємозв'язок, оскільки виховання гуманних взаємин між молодшими школярами відбувається більш успішно саме в освітньому просторі, водночас ефективність навчально-виховного процесу в межах освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається.

Виховання гуманних взаємин ґрунтується на поважному ставленні один до одного; на знайомстві дітей, молоді, населення з традиціями, культурою та історією свого народу; на відповідній педагогічній культурі вихователів; на можливості національної та релігійної освіти для кожного народу; на створенні та функціонуванні національно-культурних, релігійних та інших організацій [5; 9; 31].

Науковці визначають такі функції гуманності: мирозабезпечувальна, регулятивна та психологічна. Так, мирозабезпечувальна функція визначає багатомірність середовища й різних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування носіїв інших релігійних, національних або культурних відмінностей. Регулятивна функція, на думку дослідників, дає змогу стримувати ворожість у поєднанні з позитивною реакцією, представляє конструктивний вихід із конфліктних ситуацій, орієнтує відносини на дотримання рівних прав, поваги та свободи. Психологічна функція стає основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, суспільстві, формує та розвиває етнічну, національну самосвідомість, підтримує й розвиває самооцінку особистості.

Крім того виокремлюють комунікативну й орієнтаційно-евристичну функції, які існують в межах індивідуальної моралі, оскільки гуманність дає змогу зрозуміти того, з ким спілкуєшся, а також оптимізує процес спілкування. У межах суспільної моралі визначають гносеологічну, прогностичну та превентивну функції [29]. Крім вищевказаних функцій, можна знайти характеристику таких функцій, як виховна, креативна, феліцитологічна. Зокрема, виховна функція забезпечує передачу досвіду позитивної соціальної взаємодії та досвіду людства в цілому; є зразком організації життєдіяльності в соціумі; забезпечує успішну соціалізацію; розвиває етичне розуміння, співпереживання, вміння лояльно оцінювати вчинки інших; розвиває готовність до спілкування, співпраці й розуміння; дає можливість встановити конструктивне спілкування з представниками різних груп, іншого світогляду; забезпечує збереження та перебільшення культурного досвіду групи, етносу,

суспільства. Креативна функція забезпечує можливість творчого перетворення навколишньої дійсності; створює умови для безпечного вияву дивергентності, творчої активності. Феліцитологічна функція дає змогу відчувати щастя від спілкування з іншими представниками й усвідомлення своєї індивідуальності, від визнання особистості групою та світом у цілому. Називають також гуманітарну, ідентифікаційну функції толерантності та функцію соціальної адаптації [29].

Соціально-адаптивна функція гуманності значуща, оскільки реалізується в процесі рефлексії особистості, а гуманітарна засновується на формуванні ціннісних орієнтацій та інтересів людини «з метою розвитку духовно багатой особистості, що вміє протистояти авторитаризму і не людяності» [25].

Отже, основні функції гуманності в молодшому шкільному віці ми встановлюємо, виходячи зі специфіки самої толерантності, а також психолого-педагогічних домінант виховання толерантності в учнів молодших класів. Так, серед функцій, які гуманність може виконувати в життєдіяльності молодшого школяра, виділяємо функції стійкості, спонукальну, адаптаційну, оцінно-прогностичну та інтегруючу. Функція стійкості полягає у формуванні в учнів молодших класів адекватного ставлення до дійсності, конкретних життєвих ситуацій, власної поведінки й оточення [43].

Спонукальна функція гуманності забезпечує початок поступового усвідомлення молодшим школярем власної позиції, власного «Я», що передую формуванню самоідентифікації й автономії його особистості. Ця функція визначає мотивацію поведінки молодшого школяра, сприяє розвитку його критичного мислення, розширює кругозір. Адаптаційна функція сприяє становленню позитивного ставлення до конструктивної співпраці з виробленням спільного вирішення проблем. Оцінно-прогностична функція дає змогу молодшому школяреві поступово розширювати контакти спілкування, сприяє вмінню встановлювати контакти на основі відкритого діалогу. Учні поступово починають розуміти, що сумісна діяльність не завжди ґрунтується на основі однакових уявлень, інтересів і мотивів. Інтегруюча функція спрямована

на подолання внутрішніх зіткнень із зовнішніми, що наявні в мікрогрупах і загрожують збереженню групи. Зазначена функція забезпечує стабільність у мікрогрупах, класі, школі та стимулює розвиток міжособистісних стосунків між учнями [25].

Гуманна поведінка виявляється в позитивному ставленні до себе – почутті власної гідності та вмінні поважати гідність інших людей незалежно від національної, етнічної, релігійної й соціальної приналежності та індивідуальних особливостей; здатності до самопізнання та саморозвитку; позитивному ставленні до інших та доброзичливому ставленні до світу. Саме тому сім'я показує зразок та закладає основи гуманних відносин.

У молодшому шкільному віці орієнтація дітей у своїй поведінці на дорослих замінюється орієнтацією на колектив ровесників. Усе більшого значення для розвитку дитини набуває її спілкування з однолітками, де засвоюються відносини дружби, лідерства. Переважає гомосоціальний характер спілкування [37].

Гуманність та гуманні взаємини виявляються у молодших школярів у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і вимог у взаєминах із людьми, визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на позитивне волевиявлення; орієнтації на позитивне в людях; здатності до морального вдосконалення; постійній спрямованості на іншу людину, повазі її гідності; доброзичливості, довірі; співчутті, співпереживанні, доброті, своєчасній допомозі, доброчесності й милосерді. Педагогічно продуктивними умовами, інноваційними формами та методами, що забезпечують ефективне формування гуманності в молодших школярів визначаємо:

- виховання здатності бачити та розуміти відмінність іншої людини від себе самого;
- визнавати за іншим право бути іншим;
- сприймати цю відмінність як цінність;
- суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихованців і педагогів у спілкуванні;
- сприймання, розуміння, визнання себе та інших на рівні емоцій та

почуттів;

- звернення дитини до власного «Я», усвідомлення своїх учинків, рефлексія, формування адекватної самооцінки;
- створення атмосфери сприяння самореалізації й саморозвитку кожної дитини, розкриття її інтересів та можливостей [2].

У ході дослідження з'ясовано, що значна кількість педагогів у зв'язку з існуючими визначеннями гуманності вагаються у виборі для себе єдиного поняття, а тому й у виборі для себе стратегії в організації цілеспрямованого виховання та формування гуманних відносин.

Технологія виховання в молодших школярів гуманних взаємин передбачає обов'язкове дотримання у процесі роботи таких вимог.

1. Залучення всіх учнів до діяльності, пов'язаної з підготовкою та проведенням виховного заходу.
2. Стимулювання активності кожної дитини у спілкуванні та взаємодії з іншими дітьми під час виховного заходу.
3. Детальної підготовки й чіткої організації виховного заходу.
4. Пізнавальної цінності (що було новим, значущим, корисним, цікавим для кожної дитини з точки зору виховання гуманності).
5. Емоційної долученості молодшого школяра до власної діяльності.
6. Високого естетичного рівня виховного заходу.
7. Позитивної оцінки заходу його учасниками.
8. Впливу заходу на позитивні зміни в поведінці дітей (прояв гуманності у взаємовідносинах, спільній діяльності, власних поведінкових актах).

До основних компонентів формування гуманних взаємин в учнів молодших класів в умовах позашкільних закладів можна віднести:

- набуття знань про толерантність, знань про існування відмінностей у культурах і способах мислення представників інших етнічних, національних або культурних приналежностей;
- створення установок на доброзичливе ставлення до іншої особистості, а також на зацікавленість у набутті певного досвіду від спілкування з

представниками іншої культури;

- розвиток умінь культурного спілкування й навичок розв'язання конфліктів.

Гуманність молодших школярів визначається сформованими в особистості установками, звичками, світоглядом; підлягає цілеспрямованому вихованню й самовихованню [2].

Відсутність навичок позитивної взаємодії у дітей веде до конфліктів, спробам вирішення спору силою. Танцювальна діяльність як форма навчально-виховного процесу сприяє формуванню знань, умінь і навичок, суспільної поведінки, розуміння правил спілкування, що може сприяти в свою чергу соціалізації дітей, становленню їх особистості. За умови спрямованості педагогічного процесу на рішення виховних завдань танцювальна діяльність розвиває навички позитивної взаємодії і співпраці, вчить дитину відчувати себе частиною колективу, нести відповідальність за свої дії, виховує доброзичливе ставлення один до одного, емоційне прийняття, готовність допомогти. Наприклад, хлопчики першого року навчання, які відвідують заняття танцювального колективу вміють правильно подати руку для своєї партнерки і запросити її на танець; дівчатка – відповісти на запрошення. Під час виконання масових танців школярі знають, що повинні танцювати злагоджено і красиво, інакше вони підведуть весь колектив. Діти, які приходять займатися в колектив, часто сором'язливі і затиснуті. Щоб дитина стала більш розкутою, на заняттях активно використовуються ігрові прийоми.

Сутність гри в тому, що в ній важливий не результат, а сам процес переживань, пов'язаних з ігровими діями. Хоча ситуації програються уявні, але почуття, пережиті школярами, реальні. Ця специфічна особливість гри несе в собі більше виховні можливості, оскільки, керуючи змістом гри, включаючи в сюжет ролі, керівник колективу може програмувати певні позитивні почуття дітей. Процес соціалізації сучасних молодших школярів в умовах танцювального колективу передбачає формування міжособистісних відносин (корекція соціального статусу в групі, розширення кола спілкування учнів),

створення сприятливої атмосфери в гуртку (зниження тривожності, ворожості, почуття незахищеності, подолання труднощів у спілкуванні), а також розвиток самосвідомості і зміцнення віри в себе, свої сили і можливості (сміливість, координація).

Педколектив хореографічного колективу націлений на гуманізацію та демократизацію взаємин педагога з батьками. Гуманізувати – значить визнати цінність кожного батька як особистості, їх права на власну позицію, а також помилки. У цьому зв'язку в роботі з батьками Віддаючи перевагу не колективним, а індивідуальним формам роботи з батьками, доведено, що недостатньо ефективним засобом впливу на сім'ю є слово, не підкріплене наочністю. Тому педагоги вирішили, що слід рідше вдаватися до готових оціночних суджень про вихованця, корисно надати членам сім'ї можливість час від часу самим спостерігати за власною дитиною, відкривати в ньому нові, а, можливо, й незнайомі риси. У якості таких методів наочності може виступати анкетування батьків («Простежте і опишіть ставлення вашої дитини до занять хореографією», «Чим ваша дитина найбільше любить займатися вдома» тощо). Найбільш ефективними прийомами на батьківських зборах стали: включення батьків у рольові педагогічні ігри або тренінгові вправи; участь батьків у проведенні танцювальних змагань, тематичних свят, занять з дітьми.

На думку І. Тригуб [72], важливе значення в дитячому хореографічному колективі повинно надаватися виховному процесу, щоб діти мали здатність до творчої самореалізації. Виховання особистості повинно починатися з дитинства за допомогою систематичних хореографічних занять. Величезну роль у цьому процесі відіграє керівник колективу, який планує свою діяльність спираючись на: вивчення індивідуальних особливостей учасників колективу, їх позитивних рис, прогалин у поведінці; планування виховних заходів, що передбачають залучення дітей до різноманітних видів діяльності; спонукання учнів до самостійної хореографічної роботи.

Педагогічний процес у дитячому хореографічному колективі направлений на розвиток у дітей якостей, пов'язаних зі сферою почуттів: моральних

(чуйність, доброзичливість, стриманість, емпатія, справедливість), естетичних (почуття краси, зокрема танцювальних рухів, музики), художніх (художній смак, відчуття композиційної довершеності хореографічних творів). Педагогічний процес у колективі спирається на отримані хореографічних знань, умінь і навичок. Вони є основою розвитку дитини, які визначають результат виховання через навчання [10, 98].

Навчально-виховний етап роботи дитячого хореографічного колективу структурується таким чином, а саме: організація навчального процесу, репетиційна та репертуарна діяльність. Організаційна діяльність дитячого хореографічного колективу здійснюється поступово і цілеспрямовано та виокремлює набір керівником дітей, оформлення документації, визначення часу та днів занять, призначення старост ансамблю та вибір батьківського активу.

Формування основ хореографічної підготовки чиниться в процесі розучування вправ, які надаються у невеликому обсязі, тому потрібно вилучати більш необхідні, першорядні, що сприяють чіткому і виразному виконувannya того чи іншого танцю. Істотну роль при цьому має підбір музичного супроводу. Головне, щоб його елементи були досить виражені у відповідному музичному фрагменті, який складає основу вправ [26, 94].

Репетиційна діяльність будується на енергійній взаємодії керівника з вихованцями. Після розгорнутого пояснення й показу наступного доручення педагог спиняє свою увагу на тому, як діти виконують поставлене завдання, як виявляється їхня активність, як діти долають труднощі при вивченні нового матеріалу [30].

Робота хореографічних колективів проводиться за навчальними планами, програмами, які укладаються на рік, півріччя та чверть. У них висвітлюється мета й завдання колективу, окреслюються вправи та методика їх засвоєння, планується репетиційна робота над поточним матеріалом і підготовкою нових танців, встановлюється термін їх засвоєння. У дитячому хореографічному колективі репертуар частіше створюється самим керівником, який є не тільки викладачем і постановником, але й автором. Йому доводиться створювати

хореографічний твір, тобто знаходити і його ідею, і драматичну побудову, і малюнок, і хореографічну лексику. Навіть у тих випадках, коли постановник користується сюжетом, запозиченим із літературного твору, він повинен творчо підійти до роботи над постановкою, щоб кожна думка мала хореографічне втілення, знайти танцювальні рухи, що характеризують образ, встановити їх порядок [57].

Репертуар дитячих хореографічних колективів мають складати постановки, що відповідатимуть трьом основним правилам: ідейності, високій художній цінності та доступності. Такі три якості взаємопов'язані між собою. При бракуванні принаймні однієї з них, танець не може вважатися повноцінним.

Система педагогічних вимог до керівника шкільного танцювального гуртка: чітко уявляти мету, завдання, структуру, особливості кожного заняття відповідно до віку; мати базові знання в галузі музичного та хореографічного мистецтва; володіти достатньою кількістю танців, музично-ритмічних ігор та вправ, володіти вмінням показати основні елементи танців; чергувати види діяльності дітей; дотримуватися гнучкого підходу у проведенні заняття, зберігаючи структурні рамки і загальну спрямованість програми; вміти підтримувати інтерес до танцювально-ігрової діяльності як в собі, так і в дітях; бути завжди доброзичливим, привітним, підтримувати дружню, емоційно позитивну атмосферу в групі, приділяючи увагу кожному її учаснику [57].

Відсутність навичок позитивної взаємодії у дітей, веде до конфліктів, спробам вирішення спору силою. Танцювальна діяльність як форма навчально-виховного процесу сприяє формуванню знань, умінь і навичок, суспільної поведінки, розуміння правил спілкування, що може сприяти в свою чергу соціалізації дітей, становленню їх особистості.

За умови спрямованості педагогічного процесу на рішення виховних завдань танцювальна діяльність розвиває навички позитивної взаємодії і співпраці, вчить дитину відчувати себе частиною колективу, нести відповідальність за свої дії, виховує доброзичливе ставлення один до одного,

емоційне прийняття, готовність допомогти.

Наприклад, хлопчики першого року навчання, які відвідують заняття шкільного танцювального гуртка вміють правильно подати руку для своєї партнерки і запросити її на танець; дівчатка – відповісти на запрошення. Під час виконання масових танців школярі знають, що повинні танцювати всі разом, злагоджено і красиво, інакше вони підведуть весь колектив.

На думку А. Білоус [7], діти, які приходять займатися в гурток, часто бувають сором'язливі і затиснуті. Щоб дитина стала більш розкутою, на заняттях активно використовуються ігрові прийоми. Сутність гри в тому, що в ній важливий не результат, а сам процес переживань, пов'язаних з ігровими діями. Хоча ситуації програються уявні, але почуття, пережиті школярами, реальні. Ця специфічна особливість гри несе в собі більше виховні можливості, оскільки, керуючи змістом гри, включаючи в сюжет ролі, керівник гуртка може програмувати певні позитивні почуття граючих дітей.

Таким чином, процес соціалізації сучасних молодших школярів у умовах шкільного танцювального гуртка передбачає формування міжособистісних відносин (корекція соціального статусу в групі, розширення кола спілкування учнів), створення сприятливої атмосфери в гуртку (зниження тривожності, ворожості, почуття незахищеності, подолання труднощів у спілкуванні), а також розвиток самосвідомості і зміцнення віри в себе, свої сили і можливості (сміливість, координація).

Теоретична і практична робота показали, що роль танцювального гуртка полягає у створенні унікальної платформи спілкування через хореографічну діяльність яка має інтеграційні можливості: включає дітей у вільну творчу діяльність, сприяє гармонізації міжособистісних взаємин, багата прийомами терапевтичної корекції індивідуального розвитку дитини. Структурну єдність занять забезпечує включення дітей у спеціально організовану колективну творчу діяльність. Танцювальний гурток активізує соціальний розвиток учнів, про що свідчать зміни, які відбуваються з молодшими школярами в усіх сферах соціалізації – діяльності, спілкуванні та самосвідомості.

Отже, на сучасному етапі розвитку, особливого значення набуває проблема виховання художньо-естетичної культури особистості. Протягом останніх років зріс інтерес до методів виховання засобами хореографічного мистецтва як важливого засобу формування ставлення до дійсності, засобу морального і розумового виховання, тобто як засобу формування духовно багаті особистості. Тому заклади освіти та культури мають стати осередками виховання справжньої духовності, творчої особистості, виховання людини, що характеризується високою художньо-естетичною культурою.

Наступний розділ присвячений експериментальному дослідженню проблеми формування гуманних взаємин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВІДНОСИН МІЖ ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ТАНЦЮВАЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ

2.1. Дослідження рівня сформованості гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі

Для подальшого дослідження стає необхідним визначення критеріїв сформованості гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі. Користуючись теоретичними напрацюваннями відомих науковців в цій сфері спробуємо визначити означені критерії та їх показники.

Як вже зазначалося, у попередньому розділі, гуманність молодших школярів можна тлумачити як сформований в індивідуальній свідомості образ свого «кращого Я», що слугує мотивом перетворювальної діяльності суб'єкта, яка ґрунтується на реалізації базових моральних цінностей; принципах ціннісного ставлення до себе, інших людей, Батьківщини, людства, природи; усвідомленні своїх прав і свобод та вмінні їх захистити.

Формування гуманності в молодших школярів у позакласній та позашкільній роботі вимагає дотримання таких провідних орієнтирів:

- утвердження позиції молодшого школяра як рівноправного учасника виховного процесу, що в свою чергу сприяє виникненню неформального доброзичливого мікроклімату в педагогічному колективі, співробітництва педагога з вихованцем за типом «партнер – соратник», «дорослий – дорослий»;
- культивування діалогічної форми суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога з вихованцем на основі інтимно-особистісного спілкування, що спонукає до взаєморозуміння, співпереживання, вільного обміну думками, враженнями;
- прояв молодшим школярем активної життєвої позиції,

«смыслотворчості», позитивного суб'єктного досвіду, самовизначення, творчості, «комунікації як операції», «установки на іншого»;

- створення ситуації успіху, захищеності, підтримки, позитивних емоційних переживань молодших школярів в предметно-перетворювальній та комунікативній діяльності. Забезпечення вихованцеві свободи вибору того виду діяльності, де він може найповніше реалізувати себе як індивідуальність [47].

Отже, потрібно формувати у свідомості молодших школярів розуміння, що таке добро і зло, здатність розрізняти видиме і невидиме добро і переконання, що немає нічого більш оманливого, ніж добро, з винятково матеріальним задоволенням, яке дає людині лише ілюзію щастя.

Моральні цінності є визначенням гуманності. Доброта – це базова моральна цінність, оскільки завдяки їй знаходять втілення гуманні риси людини. Проявом доброти є уважність до людей, чуйність, співчуття, співпереживання, повага до гідності іншої людини, тактовність, делікатність. Важливий компонент гуманності в молодших школярів – справедливість як об'єктивна, неупереджена оцінка та ставлення до себе і світу, пов'язані з усвідомленням прав людини.

Активне буття особистості забезпечує сформованість такої моральної цінності, як потреба спрямовувати свою фізичну або розумову енергію на створення та примноження матеріальних та духовних цінностей. Засвоюючи матеріальні цінності в різних видах життєдіяльності, у процесі розв'язання внутрішніх і зовнішніх конфліктів, особистість пізнає себе, формує цілі життя та реалізує їх. Ціннісні ставлення ґрунтуються на гуманістичних принципах і виконують роль регулятора у відносинах між особистістю та існуючою дійсністю. Усвідомлюючи власну цінність вихованець поважає не лише свій внутрішній світ, потреби, думки, але й переживання, вчинки і погляди людей, які знаходяться поруч. Таке ставлення до себе та до інших реалізується завдяки положенню «Я – індивідуальність у системі інших індивідуальностей». Взаємодія із світом на основі цього положення приводить до усвідомленості того, що людина є найвищою цінністю. Тому визначальним у ставленні до неї є

толерантність і повага.

Ціннісне ставлення до Батьківщини і людства є ознаками гуманності, що обґрунтовуються названими рисами. Цінуючи Батьківщину, особистість поважає свій народ, його мову, історію, звичаї, символіку, гімн; вірить у життєвий потенціал рідної держави; турбується про її благо і готова завжди захищати національні інтереси. Ціннісно ставлячись до інших народів, вихованець досягає єдності та унікальності життя на Землі. Ціннісне ставлення до людства передбачає Базові моральні цінності: відповідальність доброта справедливість. О. Лавроненко [35] виокремлює такі прояви.

1. Емоційний (стійкі гуманістичні переживання).
2. Поведінковий (навички гуманістичної взаємодії зі світом; активна гуманістична перетворювальна діяльність, спрямована на себе та навколишній світ).
3. Інтелектуальний (знання про сутність гуманістичного ідеалу).

Ознаки: працелюбність; гуманне ставлення молодших школярів до інших; ціннісне ставлення до себе, до Батьківщини, до людства, до природи, співіснування, співтовариство, співпрацю з іншими особистостями на основі принципів справедливості; милосердя, взаємодопомоги. Поруч з ціннісними ставленнями, знанням своїх прав і свобод та вміння їх захищати є запорукою реалізації ознак гуманності в молодших школярів, адже права людини – той інструмент, за допомогою якого вона може відстоювати свої інтереси, втілювати сутнісні сили, тобто те, що є для неї благом. Формування ціннісного ставлення до себе та до інших відбувається саме завдяки вмінню захищати свої права та права інших людей [35].

Значущою ознакою гуманності є сформованість ціннісного ставлення до природи, яке виявляється в усвідомленні взаємозв'язку людини з природою та примноженні природних багатств, її охороні, активній боротьбі з усім, що шкодить навколишньому середовищу.

Інтелектуальний прояв розкриває глибину і повноту сформованості знань про природу гуманності, що включає розуміння сутності його ознак. Важливим

показником сформованості гуманності є емоційний прояв, адже за відсутності стійких гуманістичних переживань ознаки гуманності будуть вважатися розвиненими формально, а дієві гуманістичні чинники залишаться незадіяними. Поведінковий прояв є визначальним у структурі гуманності в молодших школярів. Завдяки йому реалізуються навички гуманістичної взаємодії зі світом в активній перетворювальній діяльності, спрямованій на себе, на інших людей та навколишнє середовище.

Отже, філософи, педагоги, психологи звертали велику увагу на гуманність, гуманізм, гуманістичний ідеал, добро, справедливість, ввічливість, милосердя, як гуманістичні цінності. Для педагогічного аспекту гуманізму більш сприятливий і правильний є термін «гуманність». У широкому розумінні – це принцип нашої виховної системи, у вузькому – формування гуманності і виховання гуманістичних рис особистості. Людність, гуманність є однозначно і принципом відносин у суспільстві, і мірилом суспільного розвитку. Їх втілення в сферу освіти і виховання – важлива умова розвитку українського суспільства на гуманістичних засадах. Для цього необхідно продовжити вивчення і використання гуманістичних традицій народної педагогіки, творчості видатних педагогів.

Отже, сформована гуманність в свідомості молодших школярів ґрунтується на принципах ціннісного ставлення до себе, до інших, до Батьківщини, до всіх народів, до природи, а також на знанні своїх прав і свобод та умінні їх захистити. Основними моральними цінностями, що входять до структури гуманності в молодших школярів, є доброта (чуйне ставлення до всього живого), справедливість (об'єктивне, неупереджене ставлення до себе та світу, пов'язане з поняттям невід'ємних прав людини), відповідальність (усвідомлений обов'язок відповідати перед своїм сумлінням і суспільством за кожний вчинок, дію, слово), працелюбність (потреба спрямовувати фізичну або розумову енергію на створення або перетворення матеріальних і духовних цінностей).

Проявами гуманності в молодших школярів виступають, насамперед

знання про природу самої гуманності, що включають розуміння сутності його ознак, навички гуманістичної взаємодії зі світом (вміння застосовувати ці знання на практиці); активна гуманістична перетворювальна діяльність, спрямована на себе і оточуючий світ, що зумовлює самопізнання, самооцінювання, цілепокладання та активну діяльність у житті класу, школи; стійкі гуманістичні почуття й переживання.

Отже, можна виділити такі критерії оцінки сформованості гуманності:

- інтелектуальний;
- емоційний;
- поведінковий.

Ці критерії гармонійно доповнюють один одного. Завдяки їх поєднанню стає можливим кількісний та якісний аналіз досліджуваного поняття.

Завдання інтелектуального критерію полягає у вивченні ступеня знань молодших школярів про природу гуманності. Він відображає рівень і дієвість знань про сутність таких моральних цінностей, як доброта, відповідальність, справедливість, працелюбність, ступінь розуміння ціннісного ставлення, а також рівень знань своїх прав і свобод.

Завдяки застосуванню емоційного критерію можна визначити місце почуттів у процесі формування гуманності в емоційній сфері, виявити залежність цього процесу від стійкості емоційних переживань. Відображаючи особливості процесу формування гуманності цей критерій показує, які саме емоції лежать в його основі, а які йому перешкоджають.

Поведінковий критерій характеризує практичний аспект формування гуманності в молодших школярів. Він визначає ступінь сформованості навичок гуманістичної взаємодії зі світом, показує, як у процесі перетворювальної діяльності, спрямованої на себе і оточуючий світ, реалізуються основні положення гуманності. Поведінковий критерій дозволяє зіставити рівень гуманістичних знань і практичних навичок, умінь та засобів реалізації основних положень гуманності в конкретній поведінці. Можна стверджувати, що поведінковий прояв є основним у структурі гуманності в молодших школярів.

Визначені критерії потребують логічного доповнення методами діагностики дітей молодшого шкільного віку щодо сформованості між ними гуманних взаємин з однолітками. Це дозволить провести констатувальний етап нашого дослідження.

Отже, констатувальний експеримент, а саме – визначення вихідного рівня сформованості гуманних взаємин молодших школярів було проведено за допомогою зазначених критеріїв та показників. Базою дослідження було обрано клуб спортивного бального танцю «Мрія» м. Запоріжжя (дві групи дітей (15 осіб у експериментальній та 17 у контрольній), які займаються танцями віком від 7 до 10 років). Застосування діагностичних методик дозволило визначити три рівні сформованості гуманних взаємин молодших школярів.

До високого рівня було віднесено дітей, які усвідомлювали норми та правила поведінки в соціумі, уміли ефективно співпрацювати, мали достатній арсенал мовленнєвих засобів та активно застосовували їх у спілкуванні з оточуючими. У взаємодії з однолітками та дорослими адекватно виражали співчуття, терпимість до думки іншого; проявляли чуйність, товариськість; виявляли здатність до адекватно-позитивної моральної самооцінки. До вирішення поставлених перед ними завдань підходили з творчістю, виявляли певний рівень самостійності.

Діти, які виявили середній рівень, були також добре обізнані з нормами поведінки у колективі, досить ефективно налагоджували стосунки з однолітками, у більшості випадків уміли знаходити спільну мову в різних проблемних ситуаціях, але застосовували лише стандартні способи соціальних дій, не могли гнучко реагувати на ситуацію. У взаємодії з однолітками та дорослими не завжди виявляли толерантність, але були достатньо товариськими, чуйними, схильними до позитивної самооцінки. Самостійність проявляли у знайомих ситуаціях, творчий підхід використовували рідко.

Низький рівень констатувався у дітей, які мали лише окремі уявлення про норми соціальної поведінки, не звертали особливої уваги на емоційні прояви однолітків, не вміли встановлювати безконфліктні стосунки з дітьми, майже не

ініціювали свої мовленнєві дії. Діти не проявляють терпимості, чуйності, товариськості адекватно ситуації. Самооцінка неадекватна, творчий підхід відсутній або не спрямований у позитивне русло.

Для визначення означених рівнів було застосовано ряд діагностичних методик. Дослідження проводилося в індивідуальній та груповій формі, за згодою батьків.

Вибір методів був обумовлений особливостями об'єкта і предмета, а також завданнями дослідження. Методичне забезпечення дослідження включало комплекс надійних і валідних психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення дітей молодшого шкільного віку. Основними вимірювальними інструментами обрано наступні психодіагностичні методики: спостереження, бесіда, опитування, дитячий варіант особистісного опитувальника Р. Кеттела, «Карткова методика визначення емпатійності» (див. додаток А), методика «Міркуємо про життєвий досвід» для молодших школярів (див. додаток Б), складений Н. Щурковою та методика діагностики творчого мислення Е. Торренса.

Опитувальник Р. Кеттела спеціально розроблений для дітей даного віку, і являє собою модифікацію дорослого варіанту. Методика дозволяє виявити негативні і позитивні риси особистості, такі як: доброзичливість і образливість, впевненість і тривожність, емоційна врівноваженість і неврівноваженість, сміливість і боязкість, спокій і низький стан душевної рівноваги, вміння і невміння контролювати свою поведінку та ін.

Опитувальник містить 110 суджень, які стосуються різних сторін життя дитини та її взаємодії з іншими людьми. У них є прямі і непрямі питання, що відносяться до самої особистості випробуваного, включаючи його соціальні установки, самооцінку та інші якості. До кожного питання тесту даються на вибір два можливих альтернативних судження, з одним з яких опитуваний повинен виразити свою згоду, відхиливши інше.

Тест включає в себе 11 шкал, які відповідають основним рисам особистості дитини. Кожна риса може бути, як позитивною, так і негативною,

причому повна шкала оцінки від мінімального до максимального пункту складає 10 балів із середнім значенням 5,5 балів.

У методиці прийнято виділяти три рівня розвитку різних рис особистості: низький від 1 до 3 балів, середній 4-7 балів, високий 8-10 балів. При описі різних особистісних рис виділяються тільки два крайні полюси їх розвитку: високий і низький. Зазначаються відповідні їм кількісні оцінки за прийнятою шкалою і дається їх короткий якісний опис .

Крайні оцінки – 1-10 балів на практиці зустрічаються рідко і являють собою екстремальні надмірно акцентуйовані риси особистості.

При визначенні кількості балів, отриманих дитиною за кожен з оцінюваних рис особистості використовується стандартний ключ. Кожна риса особистості, яка збігається з шаблоном оцінюється в 1 бал. Потім всі бали отримані за 1 і 2 частини опитувальника підсумовуються для кожної риси особистості. Отримана сума балів є попередньою оцінкою риси особистості. Кожна така оцінка переводиться в стандартну десятибальну, шляхом співвіднесення її з нормативними даними, представленими у вигляді таблиці.

У відповідній статі і віку випробуваного таблиці знаходять кожній рисі особистості інтервал, який включає попередні оцінки і співвідносять їх із значенням нормативів, позначених у першому рядку таблиці.

Перед початком обстеження випробовувані отримують таку інструкцію: «Дорогі діти! Ми за допомогою даної методики проводимо вивчення вашого характеру і для цього пропонуємо вам відповісти на ряд питань. Вони перед вами (при початку групового обстеження) або будуть вам зачитані (перед індивідуальним обстеженням). На ці питання не існує «правильних» чи «не правильних» відповідей. Все що ви відповісте буде вважатися правильним. Кожен з вас повинен вибрати для себе більш відповідний варіант відповіді. Всі питання складаються з двох частин , розділених союзом або. Познайомившись з питанням ви повинні будете вибрати відповідь, яка вам найбільше підходить). Пропускати питання або не вибирати один з варіантів не дозволяється ».

Наступна методика «Карткова методика визначення емпатійності» була

спрямована на визначення рівня емоційної емпатії у молодших школярів.

Матеріалом служать 6 картинок із зображенням різних життєвих ситуацій. Дитині показуються кілька картинок, на яких зображені різні ситуації з життя людей і дорослих. Показують першу картинку і вказують силует в правому нижньому куті. Інструкція: «Дивись, ти знаходишся тут. Скажи, будь ласка, що ти скажеш у цій ситуації?», Далі з'ясовується, що дитина подумає і зробить в цій же ситуації.

Про високий рівень емпатійності свідчать здібності дитини розуміти почуття і настрої інших людей, його співпереживання, емоційна чуйність, про середній рівень – недостатня вираженість емоційної емпатії, про низький рівень – її слабке вираження або відсутність.

Рівень моральної вихованості вивчався за допомогою адаптованого варіанту тесту «Міркуємо про життєвий досвід» для молодших школярів (див. додаток Б), складений доктором педагогічних наук Н. Щурковою, адаптований В. Івановою, Т. Павловою, Е. Степановим. Мета: виявити моральну вихованість учнів 2-4 класів.

Усі означені діагностичні методики було узгоджено з батьками дітей та адміністрацією школи.

Дослідження за першим критерієм – «Інтелектуальним» здійснювалось за допомогою спостереження, бесід з дітьми/батьками/педагогами та «Карткової методики визначення рівня емпатійності».

За результатами діагностики визначено наступні результати (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Інтелектуальний критерій, у %

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	17,6	20,0
Середній	52,9	46,7
Низький	29,4	33,3

Як видно з таблиці, результати контрольної та експериментальної групи

суттєво не відрізняються. Високий рівень здатності до спілкування з однолітками та дорослими, здатності до співчуття, толерантність виявлено у 17,6 % дітей контрольної групи та 20 % експериментальної групи; середній рівень – у 52,9 % контрольної групи і 46,7 % – експериментальної групи; на низькому рівні 29,4 % дітей контрольної групи та 33,3 % – експериментальної групи.

Дослідження за другим критерієм – «Емоційним», який містив показники: уявлення про основні людські цінності, сформованість моральних якостей та здатність до моральної самооцінки, – проводилося за допомогою спостереження, бесіди та методики «Міркуємо про життєвий досвід» для молодших школярів. Обробка діагностичного матеріалу дозволила розподілити дітей за рівнями. У результаті отримано наступні результати (табл. 2.3.).

Таблиця 2.3.

Емоційний критерій, у %

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	11,8	13,3
Середній	58,8	60,0
Низький	29,4	26,7

Отже, розподіл за рівнями сформованості ціннісних орієнтацій також показав не суттєву різницю між дітьми контрольної та експериментальної груп. Високий рівень виявлено у 11,8 % контрольної та 13,3 % експериментальної групи. Середній рівень – 58,8 % у контрольній та 60 % в експериментальній групі. Низький рівень – 29,4 % контрольної та 26,7 % експериментальної групи.

Ще одним важливим критерієм, який безпосередньо спостерігається у танцювальному колективі, був поведінковий, який включав і уміння дітей будувати гуманні взаємини, і прояв у творчості – здатність до творчих дій, самостійність у різних видах діяльності. Дослідження за даним показником проводилось за допомогою спостереження, бесіди (у тому числі й бесід з батьками та педагогами) та методики діагностики творчого мислення

Е. Торренса. За результатами дослідження виявлено наступні рівні у дітей молодшого шкільного віку (табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Поведінковий критерій, у %

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	23,5	26,7
Середній	58,8	53,3
Низький	17,6	20,0

Отже, як бачимо, у процентному співвідношенні результати обох груп розрізняються не суттєво. Поведінковий критерій на високому рівні показали 23,5 % дітей контрольної групи та 26,7 % експериментальної. Середній рівень виявлено у 58,8 % та 53,3 % відповідно у контрольній та експериментальній групах. Низький рівень зафіксовано у 17,6 % контрольної та 20 % експериментальної групи.

Узагальнення результатів, отриманих за трьома критеріями, дало змогу визначити середні значення по контрольній та експериментальній групам. Середні значення, які відображають діагностичний зріз (вихідні дані), розраховано та наведено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Результати констатувального етапу експерименту у %

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	17,6	20,0
Середній	56,8	53,3
Низький	25,5	26,7

Таким чином, за результатами констатувального етапу експерименту, різниця між рівнями дітей обох груп є не суттєвою. Високий рівень притаманний 17,6 % дітей контрольної та 20 % дітей експериментальної групи. На середньому рівні виявлено 56,8 % у контрольній та 53,3 % в

експериментальній групі. Низький рівень у 25,5 % дітей контрольної та 26,7 % дітей експериментальної групи.

Отримання вихідних даних щодо рівня сформованості гуманних взаємин дітей молодшого шкільного віку, які навчаються у клубі спортивного бального танцю та теоретичне дослідження проблем формування гуманності молодших школярів в умовах позашкільного закладу освіти дозволило обґрунтувати та впровадити програму формування гуманних взаємин між молодшими школярами у танцювальному колективі. Наступний підрозділ присвячений цій програмі.

2.2. Програма формування гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі

Одним із найважливіших завдань сучасної освіти є духовний розвиток особистості. Загальна та спеціальна хореографічна освіта школярів завжди була і залишається невід'ємною частиною естетичного виховання підростаючого покоління. Саме засобами хореографії мають бути створені умови для виникнення в дитини натхнення до творчості, стійкого бажання жити в гармонії з навколишнім світом.

Викладання хореографічного мистецтва будується на основі принципів:

- принцип реалізації системного, цілісного, індивідуально-диференційованого підходів до організації залучення дітей до хореографічного мистецтва;
- принцип структурування змісту навчально-виховного матеріалу з урахуванням закономірностей мистецтва та художньо-педагогічної діяльності як творчого процесу;
- принцип тематизму;
- принцип зв'язку хореографічного навчання з життям;
- принцип систематичного включення учнів у самостійну (творчо-

виконавчу) діяльність, що реалізується в процесі виконання творчих завдань;

- принцип відбору організаційних форм, методів і засобів навчання, розвитку та виховання, що відповідають поставленим завданням професійної діяльності педагога;

- принцип оптимізації процесу навчання, котрий характеризує діяльність педагога на занятті й звернений до процесу навчання з виявленням особливостей розвитку кожного учня, його музикальності, пластичності, спостереженням за засвоєнням змістового матеріалу;

- принцип захопленості, позитивного ставлення до уроків хореографії [35].

Для уроків хореографічного мистецтва характерна особлива емоційна атмосфера, що є вкрай необхідним, адже танець й музика – «мова почуттів». Вона хвилює, викликає у вихованців відповідний настрій і переживання. Отримані враження посилюються під впливом педагога, котрий передає свої почуття не тільки у виразному виконанні рухів, але і в словах, жестах, міміці. Концентруючи увагу учнів на звучанні музики та рухів тіла, розвиваючи їх уяву, він допомагає їм увійти в світ музично-хореографічних образів, яскраво відчутти їх виразність.

Наведемо положення з Комплексної програми художньо-естетичного виховання учнів в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах [54]. Зміст художньо-естетичного виховання школярів у позаурочний час має спрямовуватися на узгодження системи цінностей суспільства, комплексу функцій мистецтва у формуванні духовного світу особистості з можливостями їх сприймання кожним індивідом у процесі інтерпретації. У позаурочний час створюються сприятливі умови для реалізації творчого потенціалу школярів у різноманітних формах: художніх гуртках і студіях, виконавських колективах (хори, музичні, танцювальні, фольклорні ансамблі), самодіяльних театрах, у формі клубів, які спрямовані на інтегрування різних напрямів мистецького життя. До традиційних виконавських форм залучення школярів до хореографічного мистецтва в позаурочний час належать – гурток, ансамбль,

клуб, студія тощо. Участь школярів у хореографічній творчості сприяє розвиткові здібностей, активізує мистецьке спілкування й самовираження [54].

До цього слід додати, що позашкільна діяльність більш, ніж навчальна, накопичує досвід творчої діяльності, оскільки дає можливість учням випробувати свої сили в різних її видах. Окрім додержання вище перелічених принципів, згідно нашого дослідження, вважаємо, що формуванню гуманних взаємин між молодшими школярами в умовах клубу спортивного бального танцю сприятиме реалізація наступних соціально-педагогічних умов:

- створення можливості для дітей вибору форм роботи та здійснення «соціальних проб»;
- взаємодія закладу позашкільної освіти з соціальною організацією аналогом, з сім'ями вихованців, з іншими закладами освіти;
- цілеспрямований розвиток гуманістичності у молодших школярів.

Група, з якою проводилася робота, відвідувала заняття у студії тричі на тиждень, у двох підгрупах по 7 та 8 дітей відповідно. Для досягнення мети було впроваджено нашу програму, яка містила певні соціально-педагогічні форми та методи роботи як на спеціалізованих заняттях (у нашому випадку – хореографічні заняття) так і у позаурочний час.

За основу нашої програми було взято програму, запропоновану О. Лавроненко у своєму дисертаційному дослідженні «Виховуємо гуманну особистість» [37]. Метою програми було підвищення рівня сформованості гуманних взаємин між дітьми молодшого шкільного віку. Завдання роботи:

- розкрити дітям особистісний зміст моральних цінностей (справедливість, чесність, доброта, повага тощо);
- формувати у дітей моральні еталони поведінки на основі засвоєння ними норм і правил;
- закріпити уявлення про моральну поведінку, що засвоєні попередньо; сприяти опануванню нових – проявляти уважність, турботу, привітність, взаємодопомогу;
- виховувати доброзичливість, дружні, товариські взаємини з

однолітками та іншими людьми;

- продовжувати культивувати вміння з повагою ставитися до старших, виконувати їхні вимоги, встановлені правила поведінки;

- розвивати емоції та моральні мотиви поведінки, які сприяють налагодженню міжособистісних взаємин із дорослими та однолітками. Навчати дітей бути чуйними до ровесників і старших, розвивати здатність до співпереживання, вміння вирішувати конфлікти, бажання допомогти;

- продовжувати формувати етичні уявлення дітей про добро, чуйність, правдивість, справедливість, сміливість і боягузтво, скромність і зазнайство; виховувати гуманні почуття і негативне ставлення до аморальних якостей;

- посилити увагу до формування основ морально-вольових якостей особистості дитини: організованості, дисциплінованості, самостійності в поведінці, взаєминах і спільній діяльності, відповідальності і наполегливості в досягненні позитивних цілей;

- виховувати етично-оцінні засоби спілкування. Навчати дітей встановлювати контакт під час спілкування;

- формувати вміння адекватно оцінювати свої вчинки та вчинки інших людей;

- продовжувати формувати звички культурної поведінки, сприяти спілкуванню з ровесниками і дорослими; виховувати культуру діяльності, прагнення досягати позитивного результату в індивідуальній і спільній діяльності. Вдосконалювати знання правил і навички поведіння у громадських місцях.

Тематичні модулі програми.

1. Знання про мораль та моральні вчинки.

Вчити дітей поводитися відповідно до норм моралі на самостійній основі. Формувати відповідність у ставленні щодо дотримання чи порушення загальновизнаних норм і принципів моралі. Викликати негативне ставлення до поганих вчинків, розвивати вміння адекватно на них реагувати, розв'язувати спірні питання, бути справедливим, совісним, відповідальним. Розвивати

вміння зважати на думки і позиції довколишніх. Надавати знання про особистісні можливості, успіхи, права. Формувати вміння спокійно обстоювати власну думку.

Розвивати вольові якості: вміння обмежувати і помірно стримувати задоволення своїх бажань, долати перешкоди, що стоять на шляху до досягнення мети, підкорятися вимогам дорослих і виконувати встановлені норми поведінки, у своїх вчинках наслідувати позитивний приклад. Формувати у дітей такі якості, як співчуття, чуйність, справедливість і скромність.

2. Повага до оточуючих.

Продовжувати виховувати шанобливе ставлення до довколишніх людей (рідних, близьких), наголошувати на необхідності поважати думки й рішення батьків. Підтримувати прагнення дітей проявляти чуйність та уважність до рідних і дорослих. Розвивати вдячність за турботу старших. Пояснювати дітям, що не треба втручатися в розмову дорослих. Продовжувати виховувати дбайливе ставлення до літніх людей; вчити допомагати їм (давати дорогу, поступатися місцем, виконувати доручення тощо); стримано й адекватно реагувати на їхні вказівки й вимоги. Привчати дітей помічати настрій старших і з'ясовувати про потребу допомоги.

Розвивати в дітей прагнення розповідати старшим про добрі вчинки. Припиняти спроби дітей вдаватися до обману, ображати інших, глумитися над вадами старих людей та ін.

3. Дружні стосунки з однолітками.

Формувати доброзичливе ставлення до однолітків, повагу до їхніх прав та інтересів на основі дотримання норм моралі. Продовжувати виховувати дружні взаємини між дітьми, звичку узгоджено спілкуватися, займатися спільною діяльністю, піклуватися про товаришів, проявляти повагу. Вчити дітей ставити загальну мету в спільних іграх та інших видах діяльності і досягати її; формувати вміння домовлятися, допомагати одне одному. Розвивати у дітей прагнення діяти в інтересах партнера чи групи однолітків.

Підтримувати вміння дітей проявляти самовладання у випадках, коли

виникають суперечки під час гри; стримувати прояви підвищеної імпульсивності, агресії та ін. Спонукаати дітей до самостійного порозуміння у конфліктних ситуаціях, розвивати вміння зіставляти позицію однолітка з власною та прагнення їх узгодити. Розкрити значення поступливої поведінки та її наслідок – стабільні взаємини і визнання інших моральних рис партнера.

4. Співпереживання та емпатія.

Усвідомлювати та вербально формулювати свої почуття, переживання. Виховувати вміння помічати прикрощі і невдачі у ровесників; підтримувати їхнє небайдуже ставлення до життєвих ситуацій, що виникають. Вчити безкорисливо піклуватися про молодших, спонукаати надавати їм допомогу, захищати тих, хто слабший. Формувати вміння виявляти розуміння, симпатію та доброзичливість у взаєминах з іншими. Вчити надавати емоційну підтримку одноліткові в разі виникнення певних утруднень (заспокоїти, допомогти, поділитися іграшками чи предметами, розділити невдачу тощо); підтримувати у дітей прояви співпереживання.

Продовжувати привчати дітей поділяти почуття інших, поважати їхній стан, підтримувати позитивний, допомагати вийти з негативного. Розвивати здатність відчувати переживання інших (радість, сум, тривогу) і розділяти їх. Розвивати вміння поставити себе на місце інших людей, не висловлювати негативних суджень на адресу ровесників та менших дітей; уміти бачити у дітях позитивні якості. Ознайомлювати дітей з переживаннями тих, хто зіткнувся з порушенням норм стосовно себе самого.

5. Манери та ввічливість.

Вчити слухати співрозмовника і без потреби не перебивати його. Продовжувати розвивати в дітей уміння за власною ініціативою вітатися, прощатися, дякувати дорослому й одноліткам, збагачувати словник дітей формулами словесної ввічливості. Спонукаати до вживання у мовленні ввічливих слів під час розмов, звертаючись із запитаннями, проханнями; дати знання про доцільність фольклорних жанрів (прислів'я, приказки, забавлянки та ін.). Розкрити значення рідної мови у формуванні основ моральності.

Стимулювати в дітей ознаки привітної форми висловлювання пропозицій, порад, прохань (спокійно вислуховувати до кінця звернення; відповідаючи, дивитися в очі тощо). Розвивати вміння знаходити моральні чесноти у партнера по спілкуванню. Не допускати випадків вживання дітьми грубих слів.

6. Добрі справи.

Спонукаючи дітей дотримувати встановлених правил культури поведінки в студії і громадських місцях (поступатися місцем пасажиром з маленькими дітьми, літнім і хворим людям), виконувати їх без нагадування і за відсутності дорослих. Продовжувати розвивати у дітей уважне ставлення до представників іншої статі; навчати хлопчиків бути поступливими, делікатними і тактовними щодо дівчаток: подавати стілець, поступатися місцем, пропускати вперед себе у двері, помічати потребу та надавати допомогу, не соромитися запрошувати дівчаток у гру, на танець тощо; у дівчаток розвивати скромність, вчити виявляти турботу про інших, з вдячністю ставитися до допомоги та ознак уваги з боку хлопчиків.

7. Стимулювання вміння робити правильний моральний вибір, що є передумовою моральних вчинків.

Створювати можливості для вибору діяльності за нормою чи всупереч їй, за власним бажанням чи під впливом інших. Розкривати наслідки (радощі чи прикрощі) виконання чи порушення всіх доступних їм норм і знайомих правил. Сприяти розвитку в дитини емоційно значущих критеріїв моральної і неморальної поведінки. Розвивати особисте ставлення до дотримання і порушення норм моралі. Привчати дітей нести відповідальність за свої вчинки. Формувати прагнення уникати конфліктів, налагоджувати взаємини, порозуміння, проявляти зацікавленість до партнера по грі чи спілкуванню; обходитися без докорів, образ; максимально дотримувати встановлених правил поведінки. Підтримувати бажання дітей займатися «моральним правилом творення» і прагнення дотримуватися їх.

Продовжувати вчити дітей розуміти зв'язок між поведінкою дорослих і дітей та їхнім емоційним станом, настроєм, особливостями взаємин. Вчити

дітей за зовнішніми ознаками розпізнавати емоційний стан тих, з ким вони спілкуються (радість, смуток, здивування, образа, доброта, ніжність, співчуття, захоплення), що є проявом їхньої моральної вихованості. Сприяти розвиткові вміння розуміти інших і зважати на чужу думку, не нав'язуючи своєї. Розвивати в дітей вміння бути толерантними (терпляче ставитися до поглядів, звичок інших). Сприяти усвідомленню дітьми наявності у кожного з групи позитивних рис. Привчати дітей сприймати об'єктивну позитивну й негативну оцінку своїх гідних і негідних вчинків. Стимулювати розуміння дітьми причин негідних вчинків, підтримувати прагнення їх позбутися. Розвивати усвідомлення, що приємніше поступитися чи визнати свою провину заради спільного благополуччя, ніж відчувати конфліктну ситуацію. Спонукаати до виникнення відчуття задоволення собою.

7. Бажання пізнавати культуру свого народу (через казки, прислів'я, приказки, твори народної декоративної творчості). Виховувати шанобливе ставлення до культури інших народів. Виховувати симпатію до дітей і дорослих інших національностей. Викликати інтерес до подій, що відбуваються в нашій країні. Виховувати дбайливе ставлення до природи, прагнення оберігати все живе.

8. Самооцінка молодших школярів.

Формувати вміння оцінювати власні моральні якості, вчинки (здатність негативно оцінювати власні порушення норм моралі); допомагати здійснювати адекватну позитивну самооцінку власних дій і поведінки. Привчати дітей практикувати співвіднесення з критеріями і самооцінкою свого уявного дотримання чи порушення норм моралі (вигадані ситуації). Спонукаати дітей виражати своє ставлення до вчинків ровесників; вчити давати об'єктивний аналіз, справедливо обґрунтовувати свої вимоги, пропозиції і доброзичливо оцінювати вчинки інших людей. Розвивати самостійність та критичність дитячої оцінки та самооцінки, здатність до адекватної оцінки можливостей власного впливу на інших людей. Розвивати почуття власної гідності у різних життєвих ситуаціях, упевненість у собі. Підтримувати прояви дітьми

особистісного прагнення до морального вчинку, що не підкріплюється з боку дорослого схваленням чи винагородою. Формувати у дітей моральну свідомість [35; 37].

Отже, у межах програми, перш за все, було зроблено спробу створити для дітей можливість для вибору форм роботи та здійснення «соціальних проб». Соціальна проба – такий вид соціальної взаємодії, в ході якого дитина отримує і привласнює інформацію про соціальні об'єкти та явища, отримує і усвідомлює досвід своєї соціальної взаємодії. Метою соціальних проб є усвідомлення дитиною інформації про своє соціальне оточення, способах взаємодії з соціумом, рівні своєї соціальної ефективності; отримання якісно нового досвіду соціальної взаємодії та оволодіння ним (досвідом); присвоювання інформації про свою взаємодію з соціумом як складової частини світогляду.

До видів соціальної проби відносять екскурсії; інтерв'ю; анкетування; прес-конференції; спостереження; соціологічні дослідження; зустріч з компетентними спеціалістами. До об'єктів соціальної проби відносять соціальні інститути (школа, будинки культури, центри розвитку тощо); соціальне середовище (мікрорайон, спортивні майданчики, територія школи тощо); соціальні явища та взаємини (проблема тютюнопаління, політична ситуація, вживання ненормативної лексики тощо).

У процесі соціальної проби дитина стикається з об'єктами, про які вже має певні уявлення, проте вони часто засновані на чужому досвіді («Мама сказала...», «Вчитель розповідав») і носять характер побутових стереотипів. Завданням соціальної проби є допомога дитині виокремити у свідомості власну думку, яка буде заснована на осмисленні проблеми, на складанні переконання.

У ході соціальної проби, досвід спілкування дитини з яким-небудь соціальним явищем має бути переведено на якісно новий рівень за рахунок розширення взаємодії, її поглиблення, у результаті відкриття дитиною протиріч об'єкта, неоднозначності своєї власної позиції, виходу на більш високий рівень самостійності та відповідальності дитини у ході такої взаємодії.

1. Порядок проведення соціальної проби.

2. Вибір теми проби всієї групи або тем проби у відповідності до розподілу дітей на підгрупи.

3. Визначення цілей роботи кожної підгрупи або групи в цілому.

4. Розробка плану збору інформації.

5. Формування мікрогруп для здійснення окремих кроків соціальної проби.

6. Етап практичних дій – реальне здійснення практичних дій, метою якого отримання інформації.

7. Аналіз отриманої інформації.

8. Групове обговорення роботи груп в цілому.

З огляду на те, що ми намагались створити для дітей умови для можливостей вибору, групам було запропоновано самим обрати об'єкти соціальної проби. Дітьми було обрано православну церкву, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; адміністрацію клубу спортивного бального танцю «Мрія» та батьківські збори; проблему мотивації до навчання у хореографічній школі. Означені об'єкти були обговорені з батьками і за їх підтримки було реалізовано означені заходи.

У рамках соціальної проби діти обирали мету, ставили завдання, розробляли план та займались добором інформації. Тобто, це були не просто екскурсії до певних соціальних об'єктів, а цілеспрямоване отримання інформації про них.

Одним з перших соціальних об'єктів стала православна церква, як осередок гуманності та толерантності. У православну церкву було вирішено провести екскурсію, а перед цим дітьми було поставлено мету: «Ознайомитись з особливостями діяльності православної церкви». Спочатку діти збирали попередню інформацію від батьків, родичів, шукали цікаву інформацію в СМІ та Інтернеті. Потім узагальнили ту інформацію, яку вже отримали та висунули нові, більш конкретизовані цілі: «Ознайомитись з типовими обрядами православної церкви та визначити їх витоки». При чому, готуючись до екскурсії, діти вже мали певний перелік питань, які вони хотіли запитати у

священнослужителів. Після екскурсії, у рамках якої священники відповідали на запитання дітей, дітям було запропоновано групове обговорення церкви як соціального об'єкту. Обговорення вийшло живим та корисним для дітей – в ході обговорення виникали нові питання, на які відповідали вже самі діти. У результаті діти глибоко ознайомились із церквою, її соціальною значущістю. Деякі діти відчували певний рівень тривоги щодо відвідування церкви, втім, після проведеної соціальної проби у цілому діти спокійно сприймали церкву, її служителів. Виник більш глибокий інтерес щодо історії церкви, церковної музики, витворів релігійного мистецтва, що особливо актуально в умовах школи мистецтв.

Наступна соціальна проба стосувалась центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Дітям цікаво було як Центр працює, з якими людьми, хто працює у Центрі тощо. За освоєним раніше алгоритмом було проведено соціальну пробу щодо ЦСССДМ. Проведено збір інформації, сформульовано запитання до співробітників Центру. Екскурсія відбулася за попередньою угодою з Центром та за участю батьків. Дітям була цікавою інформація про певні «неблагополучні» категорії громадян, про способи роботи з ними. Враховуючи, що практично всі діти – учасники експерименту походять з відносно благополучних родин, отримання такого досвіду було дуже корисним для розвитку емпатії, толерантності, гуманності тощо.

Наступна проба стосувалась адміністрації студії та роботи закладу з батьками. Спочатку діти знайомились з особливостями роботи позашкільного закладу, визначили чим ця робота відрізняється від роботи шкіл. Відвідали батьківські збори та спробували взяти участь в обговоренні традиційно «дорослих» проблем – таких як оплата навчання, умови роботи позашкільного навчального закладу, проблеми мотивації.

Відомо, що для багатьох дітей навчання у хореографічній школі є не власним вибором, а вибором батьків. Згідно проведеному опитуванню 53,3 % дітей відвідують студію за бажанням батьків. На проведених зборах дітей було залучено до обговорення питання: «Як підвищити мотивацію дітей до навчання

хореографії?»). Діти пропонували варіанти:

- розробити систему заохочень;
- скоротити час занять;
- проводити більше перерв;
- вивчати лише ті хореографічні композиції, які подобаються;
- організовувати більше виступів із винагородами;
- здійснювати поїздки в інші міста (країни) для обміну досвідом та виїзних постанов;
- залучити до занять однокласників/друзів.

Звичайно, що втілити у реальність більшість цих варіантів в незмінному вигляді практично неможливо, втім, раціональну частину можна виявити у будь-якому варіанті. Так, звичайно складно ввести систему заохочень за кожен урок хореографії, втім, частково ця думка була використана – раз на тиждень, за результатами навчання, дітям пропонувались невеликі призи-заохочення (ручки, зошити, сувеніри).

Прохання скоротити час занять та збільшити перерви складно втілити у життя, тому, як альтернатива, дітям було запропоновано зміна видів діяльності на самих заняттях та цікаві ігри на перервах. За словами дітей, їм стало цікавіше у студії, заняття не здавалися нудними та довгими.

Вивчення постановок, які подобаються дітям також не можливо у рамках навчальних програм, втім, можливим виявилось навчання дітей улюблених композицій додатково, за рахунок інтенсифікації та індивідуалізації процесу навчання. Звичайно, це не можливо на постійній основі, але іноді такий варіант буває прийнятним для дітей.

Організація поїздок в інші міста було заплановано керівництвом та здійснено у межах навчального року. Останнє прохання дітей щодо залучення до школи друзів також було прийнято до уваги. У двох загальноосвітніх школах було проведено роботу (виготовлено буклети та взято участь у загальних батьківських зборах молодших класів) з метою привернення уваги батьків та дітей молодшого шкільного віку до професійних занять

хореографією. Є нагода сподіватись, що деякі з цих дітей придуть до хореографічної студії наступного навчального року. Особливої уваги заслуговує той факт, що у виготовленні буклетів приймали участь самі діти, вони втілювали власні ідеї, оцінювали й коментували ту чи іншу рекламну інформацію.

Наступною соціальною пробою було ознайомлення з проблемою тютюнопаління серед дітей та підлітків. Діти ставили на меті визначити причини раннього початку куріння, наслідки для здоров'я, виявлення зв'язку між цигаркою та іншими серйозними проблемами сучасної молоді: вживанням алкоголю та наркотиків.

Діти збирали інформацію серед друзів, знайомих, батьків, використовували СМІ та Інтернет та у результаті було створено великий плакат у вигляді стінгазети, який повісили у холі студії. У стінгазеті діти доступним для свого віку язиком та у вигляді малюнків й фотографій довели шкідливість куріння, його катастрофічні наслідки для здоров'я тощо.

Наступну умову – «взаємодія закладу позашкільної освіти з соціальною організацією аналогом, з сім'ями вихованців, з іншими закладами освіти» було реалізовано таким чином.

Перш за все було повніше використано установлені зв'язки із організаціями аналогами, а саме – студією сучасної хореографії «Модерн Данс Стилль». Було проведено спільне свято з виступами відвідувачів обох студій. У неформальній обстановці діти знайомились з особливостями навчання у кожній школі, знаходили спільне та відмінне, оцінювали переваги та недоліки у роботі обох шкіл.

Крім того, було організовано свято для батьків (невеликий виступ, присвячений Новому року та спільне свято із солодощами та подарунками), на якому діти та батьки мали можливість спілкуватись один з одним, краще познайомитись; батьки мали можливість спостерігати за своїми дітьми у процесі спілкування з однолітками, а діти спостерігали за батьками та педагогами у неформальній обстановці. Це сприяло більш міцним стосункам,

підвищувало мотивацію до навчання у студії. Після спільних заходів батькам було надано певні рекомендації щодо питань більш успішної соціалізації дитини та підвищення рівня сформованості гуманних взаємин з однолітками – як в індивідуальному порядку так і загальні, для молодшого шкільного віку.

Наступна умова «цілеспрямований розвиток навичок гуманного спілкування у молодших школярів» реалізовувалась протягом навчального року і полягала у створенні додаткових можливостей для розвитку емпатії, формування ціннісних орієнтацій та адекватної самооцінки, толерантності тощо. Для цього було використано ряд ігор та тренінгових занять, які впроваджувались як у процесі навчання (на заняттях, в якості коротких перерв) так і у позаурочний час.

Розвиток толерантності, емпатії, загальнолюдських цінностей впливають з різних видів хореографічної діяльності на заняттях:

Введення учнів в світ добра і краси який відбитий в музичній літературі, засвоєння ними хореографічних знань про особливості художньо образної мови хореографічного мистецтва формування естетичної грамотності.

1. Розвиток чуттєво-емоційного сприймання навколишнього світу крізь призму музичного та хореографічного мистецтв, приучення учнів до животворного джерела людських почуттів, переживань втілених у танці.

2. Збагачення емоційного естетичного досвіду учнів підведення їх до осягнення художнього образної суті хореографічного мистецтва його найпростіше втілення.

3. Сприяння розвитку образного мислення, уяви, загальних та хореографічних здібностей учнів.

4. Формування здатності до різних видів активної хореографічної діяльності (сприймання емоційності танцю, рух під музику) опанування елементарних практичних умінь і навичок.

5. Формування універсальних (духовних, моральних, громадських, естетичних) якостей творчої особистості.

6. Виховання особисто-ціннісного ставлення до хореографічного

мистецтва; формування естетичних потреб.

Виконанню цих завдань сприяли і спеціально організовані вправи, ігри, тренінгові заняття. Було проведено цикл тренінгових занять (див. додаток В) (20 занять, 1 раз на тиждень, протягом 30-40 хвилин), причому на першому етапі заняття проводилися 2 рази на тиждень, а в подальшому, при накопиченні дітьми досвіду групового спілкування, 1 раз на тиждень.

Головний зміст групових занять складають ігри та психотехнічні вправи, спрямовані на розвиток пізнавальної та емоційно-вольової сфери, формування навичок гуманної соціальної взаємодії молодших школярів. В ході роботи важливо було створити позитивний мікроклімат в групі, забезпечити групову динаміку та взаємодію між дітьми.

Розвивальний ефект має бути досягнутий не за рахунок збільшення психотехнічних прийомів, а за рахунок найбільш повного використання потенціальних можливостей кожної з комплексних вправ, відібраних для заняття. Так, скажімо, вправа на розвиток уваги може одночасно сприяти формуванню навичок спілкування, згуртуванню групи, створювати умови для самопізнання, тощо. Окремі вправи можуть використовуватися багаторазово, з ускладненнями, передачею функції ведучого від дорослого до дітей, різними варіаціями. Якщо вправа повністю відпрацьована, але дуже подобається дітям, її потрібно включати в роботу групи до тих пір, поки бажання її виконувати зберігається.

Заняття мали наступну структуру: ритуал привітання, розминка, основний зміст заняття, рефлексія, ритуал прощання.

Ритуали привітання-прощання є важливим моментом роботи з групою, що дозволяють згуртувати дітей, створити атмосферу довіри та прийняття, що, в свою чергу, надзвичайно важливо для плідної роботи. Ритуали можуть бути придумані самою групою в ході обговорення, або запропоновані педагогом. Ритуали виконуються на кожній зустрічі, в них повинні брати участь всі діти.

Розминка є засобом впливу на емоційний стан дітей, рівень їх активності, стимулює включення до продуктивної діяльності. Розминка проводилася не

тільки на початку заняття, але і між окремими вправами, а також в тому випадку, коли відчувалася необхідність змінити актуальний емоційний стан дітей. Вправи для розминки відбирались з урахуванням змісту та завдань конкретного заняття.

Основний зміст заняття є сукупністю вправ і прийомів, спрямованих на вирішення завдань розвивального комплексу. Пріоритет складала техніки, що сприяють розвитку гуманності дітей. Послідовність вправ передбачала зміну видів діяльності та психофізіологічних станів дітей: від рухливого до спокійного, від інтелектуальної гри до релаксації, тощо. Вправи використовувались від складної до простої, з урахуванням стомлюваності дітей.

Рефлексія передбачала ретроспективну оцінку заняття в двох аспектах: емоційному та смислового. Рефлексія попереднього заняття включала спогади дітей про те, чим вони займались минулого разу, що особливо запам'яталось, для чого вони це робили, тощо. Рефлексія наприкінці заняття давала дітям змогу відповісти на питання: для чого це потрібно, як це може допомогти в житті, створювало можливість зворотного емоційного зв'язку між ведучим та учасниками групи (див. додаток Г).

Таким чином, реалізація соціально-педагогічної програми у процесі навчання молодших школярів у студії спортивного бального танцю відбувалась протягом навчального року (за виключенням січня та травня 2019 року) і передбачалось, що впровадження цієї програми сприятиме підвищенню рівня гуманності дітей, які брали участь в експерименті. Результати формувального етапу експерименту представлено у наступному підрозділі.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Для перевірки ефективності нашої програми необхідно було співставити результати діагностичного дослідження вихідного рівня сформованості гуманних взаємин між дітьми молодшого шкільного віку, які брали участь у

експерименті з результатами після реалізації програми та співвіднести їх із результатами контрольної групи. Для повторної діагностики було обрано ті ж самі методики, що й на констатувальному етапі.

Дослідження за першим критерієм – «Інтелектуальним» здійснювалось за допомогою спостереження, бесід з дітьми/батьками/педагогами та «Карткової методики визначення рівня емпатійності».

За результатами діагностики визначено наступні результати (табл. 2.6.). Як видно з таблиці, результати контрольної та експериментальної групи вже мають певні розбіжності. Високий рівень здатності до спілкування з однолітками та дорослими, здатності до співчуття, толерантність виявлено у 29,4 % дітей контрольної та 40 % експериментальної групи; середній рівень – у 58,8 % контрольної і 53,3 % – експериментальної групи; на низькому рівні 11,8 % дітей контрольної групи та 6,7 % – експериментальної.

Таблиця 2.6.

Інтелектуальний критерій, у %

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група
	Констатувальний етап		Формувальний етап	
Високий	17,6	20,0	29,4	40,0
Середній	52,9	46,7	58,8	53,3
Низький	29,4	33,3	11,8	6,7

Як видно з даних по констатувальному та формувальному експерименту, у контрольній групі відбулися певні позитивні зміни, але у експериментальній групі зміни більш суттєві. Так, високий рівень у контрольній групі збільшився на 11,8 %, а в експериментальній на 20 %. Середній рівень у контрольній групі збільшився на 5,9 %, у експериментальній на 6,6 %. Низький рівень у контрольній групі зменшився на 17,6 % та на 26,6 % зменшився низький рівень у експериментальній групі.

Дослідження за другим критерієм – «Емоційним», який містив показники:

уявлення про основні людські цінності, гуманність, сформованість моральних якостей та здатність до моральної самооцінки, – проводилося за допомогою спостереження, бесіди та методики «Міркуємо про життєвий досвід» для молодших школярів.

У результаті отримано наступні результати (табл. 2.7.).

Таблиця 2.7.

Емоційний критерій, у %

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група
	Констатувальний етап		Формувальний етап	
Високий	11,8	13,3	23,5	33,3
Середній	58,8	60,0	58,8	53,3
Низький	29,4	26,7	17,6	13,3

Отже, розподіл за рівнями сформованості за емоційним критерієм також показав різницю між дітьми контрольної та експериментальної груп. Високий рівень виявлено у 23,5 % дітей контрольної групи та 33,3 % дітей експериментальної групи. Середній рівень – 58,8 % дітей у контрольній групі та 53,3 % дітей в експериментальній групі. Низький рівень – у 17,6 % дітей контрольної групи та у 13,3 % дітей експериментальної групи.

Дослідження за поведінковим критерієм проводилось за допомогою спостереження, бесіди (у тому числі й бесід з батьками та педагогами школи мистецтв) та методики діагностики творчого мислення Е. Торренса.

За результатами дослідження виявлено наступні рівні у дітей молодшого шкільного віку (табл. 2.8.).

Отже, як бачимо, у процентному співвідношенні результати обох груп мають певну різницю. За поведінковим критерієм на високому рівні виявлено 35,3 % дітей контрольної групи та 40 % експериментальної. Середній рівень виявлено у 58,8 % та 53,3 % відповідно у контрольній та експериментальній групах. Низький рівень зафіксовано у 5,9 % контрольної та 6,7 %

експериментальної групи.

Таблиця 2.8.

Поведінковий критерій, у %

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група
	Констатувальний етап		Формувальний етап	
Високий	23,5	26,7	35,3	40,0
Середній	58,8	53,3	58,8	53,3
Низький	17,6	20,0	5,9	6,7

Узагальнення результатів, отриманих за трьома критеріями, дало змогу визначити середні значення по контрольній та експериментальній групам після проведення формувального експерименту. Середні значення, які відображають даний діагностичний зріз, розраховано та наведено у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9.

Результати формувального етапу експерименту у %

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група
	Констатувальний етап		Формувальний етап	
Високий	17,6	20,0	29,4	37,8
Середній	56,8	53,3	58,8	53,3
Низький	25,5	26,7	11,8	8,9

Таким чином, за результатами формувального етапу експерименту, різниця між рівнями дітей обох груп виявилася суттєвою. Високий рівень притаманний 29,4 % дітей контрольної та 37,8 % дітей експериментальної групи. На середньому рівні виявлено 58,8 % у контрольній та 53,3 % в експериментальній групі. Низький рівень у 11,8 % дітей контрольної та 8,9 % дітей експериментальної групи.

Позитивна динаміка спостерігалася в обох групах, втім, у групі, де було

впроваджено соціально-педагогічну програму формування гуманних взаємин, рівень гуманності та сформованості гуманних взаємин дітей виявився більш високим. Особливо помітно різницю при порівнянні високих та низьких рівнів. Зміни відбувалися переважно завдяки переходу дітей з низького на середній та з середнього на високий рівень.

Отже, обґрунтовано та експериментально перевірено соціально-педагогічну програму формування гуманних взаємин між дітьми молодшого шкільного віку в умовах танцювальної студії. За результатами експериментальної роботи знайшло підтвердження припущення дослідження, про те, що формування гуманних взаємин буде успішнішим за умов створення можливості для вихованців вибору форм роботи та здійснення «соціальних проб»; взаємодії закладу позашкільної освіти з соціальною організацією аналогом, з сім'ями вихованців, з іншими закладами освіти; цілеспрямованого розвитку гуманних якостей у дітей молодшого шкільного віку.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження проблеми формування гуманних взаємин дітей молодшого шкільного віку у танцювальному колективі було зроблено наступні висновки.

Актуальність роботи підтверджується чисельними дослідженнями вітчизняних та зарубіжних науковців та реформуванням системи освіти в умовах перебудови державності, культурного і духовного відродження, що потребує вдосконалення процесу гуманістичного виховання дітей та молоді. Одне з основних завдань навчально-виховного процесу в умовах позашкільних закладів виявляється не стільки в накопиченні навчальної інформації, скільки у засвоєнні культурного людського досвіду, і на цій основі збагачення власної соціальної практики дітей. Поступовий розвиток демократичного суспільства дедалі більше залежить від утвердження людяності, гуманності у стосунках між людьми.

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрито вікові й індивідуальні особливості молодшого школяра як суб'єкта формування гуманних якостей. Глибокі зміни в особистості молодшого школяра свідчать про широкі можливості розвитку на цьому віковому етапі. Молодший шкільний вік є сенситивним для формування навчальної мотивації, розвитку стійких пізнавальних потреб та інтересів; розвитку продуктивних прийомів і навиків навчальної роботи, вміння вчитися; розкриття індивідуальних особливостей і здібностей; розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації і саморегуляції; формування адекватної самооцінки, розвитку критичності стосовно себе й оточуючих; засвоєння соціальних норм, морального розвитку; розвитку навичок спілкування з однолітками, встановлення міцних дружніх зв'язків.

2. Окреслено педагогічний потенціал хореографії та її вплив на розвиток ціннісної сфери особистості учня. Визначено, що танець має величезне значення у вихованні самосвідомості дитини. Отже, хореографія має величезні

можливості для повноцінного естетичного вдосконалення дитини, для її гармонійного духовного та фізичного розвитку. Розкриття змісту гармонійного розвитку дитини потребує всебічного розуміння її психології на всіх етапах її дорослішання: від дитячого садка до закінчення вищого навчального закладу. Пріоритетне місце у вирішенні цієї проблеми надано саме хореографії як виду мистецтва, що позитивно впливає на емоційну, творчу, художньо-естетичну сфери дитини та на стан її здоров'я. Крім того, гармонійний розвиток особистості та її емоційно-чуттєвої сфери пов'язують із танцювальною творчістю. Діти молодшого шкільного віку становлять інтерес у гармонійному розвитку особистості засобами хореографії, адже саме в цьому віці закладається основа особистості, відбувається орієнтація на розвиток духовності, самореалізації, самовираження і формується світовідчуття, необхідне в подальшому житті. Продуктивність гармонійного виховання дітей засобами хореографії обумовлена її синтезуючим характером, що поєднує в собі музику, ритміку, театр і пластику рухів. Хореографічне мистецтво є одним із ефективних засобів усебічного розвитку особистості. Крім того, хореографічне мистецтво найуспішніше реалізує розвиток зорових, слухових і рухових форм чуттєвого й емоційного сприйняття світу, знімає розумову втому і дає додатковий імпульс для інтелектуальної діяльності. Відтворення учнями пластичних рухів, змістовно наповнених думками, емоціями, почуттями, сприятиме активізації зв'язків між їхнім внутрішнім станом і фізичними проявами.

3. Визначено шляхи формування гуманних відносин у молодших школярів в танцювальному колективі. Процес соціалізації сучасних молодших школярів у умовах танцювального гуртка передбачає формування міжособистісних відносин (корекція соціального статусу в групі, розширення кола спілкування учнів), створення сприятливої атмосфери в гуртку (зниження тривожності, ворожості, почуття незахищеності, подолання труднощів у спілкуванні), а також розвиток самосвідомості і зміцнення віри в себе, свої сили і можливості (сміливість, координація). Теоретичне і практичне дослідження

показали, що роль танцювального гуртка полягає у створенні унікальної платформи спілкування через хореографічну діяльність яка має інтеграційні можливості: включає дітей у вільну творчу діяльність, сприяє гармонізації міжособистісних взаємин, багата прийомами терапевтичної корекції індивідуального розвитку дитини. Структурну єдність занять забезпечує включення дітей у спеціально організовану колективну творчу діяльність. Танцювальний гурток активізує соціальний розвиток учнів, про що свідчать зміни, які відбуваються з молодшими школярами в усіх сферах соціалізації – діяльності, спілкуванні та самосвідомості

4. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено програму формування гуманних відносин між дітьми молодшого шкільного віку у танцювальному колективі. У процесі роботи на теоретичному та практичному рівнях було обґрунтовано умови формування гуманних взаємин між молодшими школярами у танцювальній студії. Експериментально підтверджено, що реалізація умов, а саме: створення можливості для школярів вибору форм роботи та здійснення «соціальних проб»; взаємодія танцювальної студії з соціальною організацією аналогом, з сім'ями вихованців, з іншими закладами освіти; цілеспрямований розвиток гуманістичних навичок у молодших школярів, – сприяла більш успішній соціалізації молодших школярів та формуванню між ними гуманних стосунків. Перевірка ефективності проведеної роботи здійснювалась на основі визначених критеріїв сформованості гуманних взаємин молодших школярів: інтелектуальний, емоційний та поведінковий. Таким чином, мету дослідження досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Національна доктрина розвитку системи освіти України в ХХІ столітті. *Науковий вісник Миколаївського держ. пед. ун-ту. Педагогічні науки*. 2003. Вип. 5. С. 26-30.
2. Байбородова Л. В. Воспитание толерантности у школьников в процессе совместной деятельности. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. Вип. 17, С. 82-93.
3. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки. *Соціальна психологія*. 2005. № 1. С. 3-13.
4. Безклубенко С. Д. Національна ідея в контексті «загальнолюдських» цінностей. *Українські культурні дослідження*. URL : http://www.culturalstudies.in.ua/sekcija_pl_v4.php
5. Березнюк О. С. Організаційно-педагогічні основи використання засобів народознавства в позанавчальному виховному процесі. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/2570/1/05bospvvp.pdf>
6. Березова Г. А. Классический танец в детских хореографических коллективах : учеб. пособ. Киев : «Музична Україна», 1979. 260 с.
7. Білоус А. А. Роль шкільного танцювального гуртка у процесі соціалізації дітей молодшого шкільного віку. URL : http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_67/83.pdf
8. Богород А. Український танець у писемних джерелах. *Дивослово*. 1997. № 7. С. 11-17.
9. Бондаренко Л. Методика хореографической работы в школе : учеб. пособ. Киев : Академия, 1998. 342 с.
10. Бурля О. А. Формування педагогічної майстерності керівника дитячого хореографічного об'єднання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2004, 17 с.

11. Вайнфельд О. Музыка, движение, фантазия : монографія. Санкт-Петербург : Академия, 2002. 276 с.
12. Виготський Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давидова. Москва : Педагогика Пресс, 1996. 536 с.
13. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Академія, 2001. С. 174 с.
14. Врочинська Л. І. Садок і родина : виховуємо дітей гуманними. *Дошкільне виховання*. 2006. № 6. С. 12-14.
15. Врочинська Л. І. Взаємодія дитячого садка і сім'ї у вихованні гуманності в дітей старшого дошкільного віку. *Наукові записки Рівненського державного педагогічного інституту*. 1999. Вип. 5. С. 84-91.
16. Врочинська Л. І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2008. 21 с.
17. Врочинська Л. І. Ігровий тренінг як засіб формування гуманної поведінки у старших дошкільників. *Актуальні проблеми гуманітарної освіти* : зб. наук. праць. Вип. 3. Київ-Кременець : РВЦ КОГШ ім. Тараса Шевченка. 2007. С. 33-37.
18. Врочинська Л. І. Народна казка як засіб виховання гуманної поведінки у старших дошкільників. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2004. Вип. 29. С. 142-144.
19. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1991. С. 215-224.
20. Голованова Н. Ф. Педагогические основы социализации младшего школьника : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Санкт-Петербург, 1996. 327 с.
21. Гончаренко Ю. В. Естетичне виховання учнів початкових класів у процесі хореографічної діяльності : дис. ... канд. пед. наук зі спеціальності : 13.00.07. Луганськ, 2009. 230 с.
22. Гордій Н. М. Педагогічні умови виховання основ гуманізму в дітей

- старшого дошкільного віку. URL : <http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/is2/8.pdf>
23. Горський В. С. Історія української філософії : курс лекцій. Київ : Наукова думка, 1997. 156 с.
 24. Горшкова Е. От жеста к танцу : книга для хореографов. Москва : ГНОМид, 2003. 188 с.
 25. Гусаченко Л. Роль хореографічного мистецтва у формуванні гармонійної особистості в умовах сучасної системи виховання. *Професіоналізм педагога : теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». 2017. Вип. 5. С. 274-284.
 26. Даниляк Й. Т. Завдання музичної підготовки вчителів початкових класів і хореографії та можливостей їх реалізації в навчальному процесі педагогічного факультету. *Вісник НДІУ*. 2008. Вип. XXI. С. 94-97.
 27. Євтушенко Н. А. Вікові особливості учнів початкової школи в контексті виховання міжкультурної толерантності. URL : [file:///C:/Users/user/Downloads/Tmpvd_2014_18\(1\)__27.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Tmpvd_2014_18(1)__27.pdf)
 28. Іваницький А. Український музичний фольклор : підручник для вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2004. 320 с.
 29. Іванова Т. Формування гуманних відносин старших дошкільників : теоретичний аспект. URL : <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v4/i8/11.pdf>
 30. Климчук Л. М. Інтегральний підхід до викладання хореографічних дисциплін у дитячих навчальних дошкільних закладах. URL : <http://cdpo.ipro.kubg.edu.ua/?p=532>
 31. Книш І. Жива душа народу : до ювілею українського танку. Вінниця : Новий шлях, 1966. 78 с.
 32. Кольберг Л. Развитие моральных суждений / ред. Г. А. Цукерман, Б. М. Мастеров. Москва : Интерпракс, 1995. С. 40-42.
 33. Кон И. С. Категория «Я» в психологии : самосознание и защитные механизмы личности : хрестоматия. Самара : БАХРА-М, 2000. С.15-34.
 34. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч.

- посібник. Київ : ЦНЛ, 2005. 134 с.
35. Лавроненко О. М. Виховання в учнів початкових класів гуманістичних цінностей у позаурочній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2008. 22 с.
 36. Лавроненко О. Виховання гуманістичних цінностей в учнів початкових класів. *Вісник Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини*. 2002. Вип. 3. С. 171-180.
 37. Лавроненко О. Формування гуманістичних цінностей – важливий аспект виховання молодших школярів. *Рідна школа*. 2004. № 7-8. С. 26-28.
 38. Легка С. Традиції народної культури в українській хореографії. *Питання культурології*. 2001. Вип. 17. С. 6-11.
 39. Мала енциклопедія етнодержавознавства / за ред. Ю. І. Римаренко. Київ : Довіра, 1996. 942 с.
 40. Малюков А. Психология переживания и художественное развитие личности : учеб. посб. Дубна : Феникс, 1999. 256 с.
 41. Мартиненко О. В. Виховання творчої спрямованості особистості дітей 6-10 річного віку в процесі танцювальної діяльності. *Вісник Бердянського державного педагогічного університету*. 2002. № 2. С. 252-259.
 42. Мартиненко О. В. Розкриття творчого потенціалу дошкільнят виразними засобами хореографічного мистецтва. *Палітра педагога*. 1999. № 4. С. 27-30.
 43. Марченко С. Е. Роль педагога-хореографа в естетическом воспитании подростков. *Омский научный вестник : научный журнал*. 2010. № 5 (91). С. 132-134.
 44. Мукаржовський Я. Дослідження по естетиці і теорії мистецтва : монографія. Київ : Мистецтво, 1994. 606 с.
 45. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 272 с.
 46. Павелків Р. В. Вікові особливості морального розвитку молодшого школяра. *Психологія : реальність і перспективи*. 2017. Вип. 9. URL :

file:///C:/Users/user/Downloads/prp_2017_9_3.pdf

47. Павлюк Г. С. Формування гуманності в молодших школярів у практиці позакласної роботи початкової школи. URL : file:///C:/Users/user/Downloads/pspo_2013_39(4)__17.pdf
48. Пархоменко А. В. Особливості виховання гуманних почуттів у дітей дошкільного віку. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 2. С. 118-122.
49. Паршук С. М., Драган А. О. Роль хореографії в гармоничному розвитку младших школьників. *Успехи современного естествознания*. 2011. № 8. С. 185-186.
50. Підлипська А. Народно-сценічний танець як засіб впливу на національну свідомість та самосвідомість. *Вісник Львівського університету. Серія мист-во*. 2015. Вип. 16. Ч. 2. С. 156-160.
51. Повалій Л. В. Теоретичний аналіз поняття гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2011. Вип. 15. С. 160-167.
52. Пометун О. Інтерактивні технології навчання : теорія, практика, досвід : наук.-метод. посіб. Київ : Наука, 2003. 141 с.
53. Поніманська Т. І. Виховання людяності. *Дошкільне виховання*. 2008. № 2. С. 6-9.
54. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : наказ МОН України № 151/11 від 25.02.2004 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1_11290-04/conv?lang=uk
55. Резнік Н. О. Виховання в учнів початкових класів гуманістичних цінностей у позаурочній діяльності. *Позакласна година*. 2006. № 2. С. 18-22.
56. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві: автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Умань, 2009. 25 с.

57. Роговик Л. С. Психологія танцю. *Психологічний інструментарій*. 2007. Вип. 2. С. 298-301.
58. Рожко М. М. Вплив хореографічного мистецтва на формування особистості людини. URL : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN28/25.pdf>
59. Рудницька О. Українське мистецтво в полікультурному просторі : навч. посіб. Київ : Екс ОБ, 2000. 208 с.
60. Савчин М. В. Психологічний аналіз проблеми моральної свідомості та самосвідомості особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2005. № 4. С. 115-131.
61. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 202 с.
62. Семенова Л. Формування педагогічної культури батьків як основа взаємодії дошкільного навчального закладу та сім'ї. *Гірська школа українських Карпат*. 2016. № 14. URL : file:///C:/Users/user/Downloads/gsuk_2016_14_30.pdf
63. Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи : методичний посібник для вчителів / за ред. Д. О. Тхоржевського. Київ : Педагогіка, 1999. 295 с.
64. Скрипниченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2008. 400 с.
65. Славина Л. С. Трудные дети : избр. психол. труды / под ред. В. Э. Чудновского. Воронеж : МОДЭК, 2006. 408 с.
66. Смелзер Н., Білоус А. А Социология : пер. с англ. / Н. Смелзер. Москва : Фенікс, 1994. 688 с.
67. Соціальна педагогіка : теорія і технології : підручник / за ред. І. Д. Звереві. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
68. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах : метод. рек. / автори-упор. В. Г. Панок, З. О. Гаркавенко, О. Г. Карагодіна, А. С. Шапошнікова. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 76 с.

69. Стаднік Н. В. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «педагогічна культура батьків». *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 12. С. 280-289.
70. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибр. твори : в 5-ти томах. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 3. С. 7-27.
71. Теоретические и методические вопросы социально-психологического тренинга : учеб. пособие / под. ред. Л. Петровской. Москва : Педагогика, 1982. 208 с.
72. Тригуб І. В., Тригуб С. В. Специфіка роботи дитячого хореографічного колективу. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*, 2015. Вип. 1-2 (5-6). С. 281-290. URL : file:///C:/Users/user/Downloads/ap_2015_1-2_29.pdf
73. Тюрменко І. І. Культурологія: теорія та історія культури : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 370 с.
74. Уколова Л. И. Формирование духовной культуры молодого поколения. *Искусство и образование*. 2008. № 2. С. 62-67.
75. Унгурян І. К. Формування гуманних взаємовідносин педагога та учня як складова педагогіки партнерства нової української школи. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. 2017. № 4 (79). С. 330-335.
76. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии : избранные труды. В 4 книгах. Книга 3. Москва : Дрофа, 2005. 560 с.
77. Фельдштейн Д. И. Психология воспитания подростка : учеб. пособ. Москва : Знание, 1978. 48 с.
78. Череднякова А. Б. Педагог-хореограф как специалист социальной культурной сферы. *Челябинский научный вестник : научный журнал*. 2007. Вып. XX. С. 152-163.
79. Чміль В. Танці Запорізького краю / за ред. З. Сизоненко. Мелітополь : ООО Видавничий будинок ММД, 2005. 340 с.
80. Шевчук А. С. Дитяча хореографія : навч.-метод. посіб. Тернопіль :

Мандрівець, 2016. 288 с.

81. Эриксон Э. Г. Детство и общество / пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеев. Санкт-Петербург : Летний сад, 2000. 416 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Розуміння емоційних станів»

Мета: вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці. Матеріал: Картинки із зображенням дітей і дорослих, у яких яскраво виражено емоційний стан як основних емоцій (радість, страх, гнів, горе), так і їх відтінків (циклограми, схематичне зображення емоційних станів).

Сюжетні картинки із зображенням позитивних і негативних вчинків дітей і дорослих.

Процедура проведення: експеримент проводиться індивідуально з дітьми у дві серії.

Перша серія. Дитині послідовно показують картинки із зображенням різних емоційних станів і запитують: «Опиши картинку. Хто зображений на ній? Як він себе почуває? Як ти здогадався про це?»

Друга серія. Дитині послідовно показують сюжетні картинки і задають питання: «Що роблять діти (дорослі)? Як вони це роблять (дружно, сваряться, не звертають уваги один на одного і т.д.)? Як ти здогадався? Кому з них добре, а кому погано? Як ти здогадався?»

Обробка даних: підраховують число вірних відповідей у різних вікових групах окремо по кожній серії і по кожній картинці виявляють, чи доступне дітям розуміння емоційних станів дорослих і однолітків, на які ознаки вони спираються, кого краще розуміють: дорослого або однолітка. Визначають залежність цих показників від віку дітей.

Додаток Б

Міркуємо про життєвий досвід

Діагностична методика для молодших школярів. (складений доктором педагогічних наук Н. Щурковою, адаптований В. Івановою, Т. Павловою , Е. Степановим). Мета: виявити моральну вихованість учнів 3-4 класів.

Хід проведення. Для успішного проведення тесту необхідна абсолютна тиша, анонімність (можливо лише вказати статеву приналежність, поставивши в куті аркуша букву «м» - хлопчик, «д» - дівчинка).

Попередньо готуються аркуші паперу для більш зручного підрахунку результатів.

Номер питання	Буква відповіді		
	а	б	в
1	*		
2		*	
3			*

Важливо простежити за тим , щоб під час тестування атмосфера сприяла зосередженості , ширості , відвертості.

Питання тесту повинні бути прочитані по черзі рівним монотонним голосом, щоб інтонаційна насиченість не впливала на вибір відповіді.

Учням пропонується вибрати один з трьох запропонованих відповідей і позначити його в графі (а, б, в) знаком *.

1. На шляху стоїть однокласник. Тобі треба пройти. Що ти робиш?

а) обійду, що не потривоживши ;

б) відсуну і пройду ;

в) дивлячись яке буде настрої .

2. Ти помітив серед гостей непримітну дівчинку (хлопчика), яка (який) самотньо сидить осторонь. Що ти робиш?

а) нічого, яке моє діло;

б) не знаю заздалегідь, як складуться обставини ;

в) підійду і неодмінно заговорю.

3. Ти запізнюєшся до школи. Бачиш, що комусь стало погано. Що ти робиш?

а) поспішаю до школи ;

б) якщо хтось кинеється на допомогу, я теж підійду;

в) телефоную 103, зупиняю перехожих.

4. Твої сусіди переїжджають на нову квартиру. Вони старі. Як ти вчиниш?

а) запропоную свою допомогу;

б) я не втручаюся в чуже життя;

в) якщо попросять, я, звичайно, допоможу.

5. Ти дізнався, що твій однокласник несправедливо покараний. Як ти вчиниш в цьому випадку?

а) дуже серджуся і лаю кривдника останніми словами;

б) нічого: життя взагалі несправедлива;

в) вступлюся за скривдженого.

6. Ти черговий. Підмітаючи підлогу, ти знайшов гроші. Що робиш?

а) вони мої, раз я їх знайшов;

б) завтра запитаю, хто їх втратив ;

в) може бути, візьму собі .

7. Ти пишеш контрольну роботу. На що ти розраховуєш?

а) на шпаргалки;

б) втома вчителя: авось пропустить;

в) на свої знання.

8. Ти прийшов на прибирання школи і бачиш, що все вже трудяться. Що ти будеш робити?

а) побалакавши трохи, потім видно буде;

б) йду негайно додому, якщо не будуть відзначати присутніх;

в) приєднаюся до кого-небудь, стану працювати з ним.

9. Якийсь чарівник пропонує тобі влаштувати твоє життя забезпеченим

без необхідності вчитися. Що ти йому відповіси?

- а) погоджуся з вдячністю;
- б) спочатку дізнаюся, скільком він забезпечив таким чином існування;
- в) відмовляюся рішуче.

10. Тебе вчитель просить виконати суспільне доручення. Виконувати його не хочеться. Як ти вчиниш?

- а) забуваю про нього, згадаю, коли зажадають звіт;
- б) виконую звичайно;
- в) ухиляюся, шукаю причини, щоб відмовитися.

11. Ти був на екскурсії в чудовому, але маловідомому музеї. Чи повідомиш ти комусь про це?

- а) так, неодмінно скажу і постараюся зводити їх в музей;
- б) не знаю, як доведеться ;
- в) навіщо говорити, нехай кожен вирішує, що йому треба.

12. Вирішується питання, хто б міг виконати корисну для твого класу роботу. Ти знаєш, що здатний це зробити. Як ти вчиниш?

- а) піднімаю руку і повідомляю про своє бажання зробити роботу;
- б) сиджу і чекаю, коли хтось назве моє прізвище;
- в) я занадто дорожу своїм особистим часом, щоб погоджуватися.

13. Уроки закінчилися, ти зібрався йти додому. І от кажуть: «Є важлива справа. Треба...». Як ти вчиниш?

- а) нагадаю про право на відпочинок;
- б) роблю, раз треба;
- в) подивлюся, що скажуть інші.

14. З тобою розмовляють образливим тоном. Як ти до цього ставишся?

- а) відповідаю тим же;
- б) не помічаю, це не має значення для мене;
- в) рву всі відносини з цією людиною.

15. Ти дізнався, що школу закрили з якихось причин. Як ти реагуєш?

- а) безмежно радий, гуляю, насолоджуюся життям;

б) стурбований, думаю, як далі вчитися;

в) буду чекати нових повідомлень.

16. Що ти відчуваєш, коли на твоїх очах хвалять когось із твоїх однокласників?

а) жахливо заздрю, мені незручно;

б) і у мене є свої достоїнства;

в) мені все одно.

17. Тобі подарували красиву незвичайної форми авторучку . На вулиці дорослі хлопчачки вимагають віддати подарунок ім. Що ти робиш?

а) віддаю - здоров'я дорожче;

б) постараюся втекти, кажу, що ручки у мене немає;

в) подарунків не віддаю, борюся з ними.

18. Їдучи надовго з дому, як ти себе почуваєш далеко?

а) швидко починаю нудьгувати;

б) добре себе почуваю, краще, ніж удома;

в) не помічав.

19. Тебе просять послати книги в дитячий будинок. Що ти робиш?

а) відбираю цікаве і приношу;

б) непотрібних книг у мене немає;

в) якщо все принесуть, я теж дещо відберу .

20. Коли ти чуєш про подвиг людини, що найчастіше приходить тобі в голову?

а) у цієї людини був, звичайно, свій особистий інтерес;

б) людині просто пощастило прославитися;

в) поважаю таких людей і не перестаю захоплюватися ними.

Велике спасибі за відповіді!

Обробка отриманих даних. Кількість виборів , зроблених школярами в кожному випадку, необхідно підрахувати і виразити в процентному відношенні до загального числа учнів . Показником, що свідчить про достатню моральну вихованість учнів, є кількість виборів від 10 і більше в наступних варіантах:

Графа а. Порахувати * на питання 1,4 , II , 12 , 18 , 19 .

Графа б. Порахувати * на питання 6 , 10 , 13 , 15 , 16 .

Графа в . Порахувати * на питання 2 , 3 . 5 , 7 , 8 , (9 , 14 , 17 . 20 .

Показником, що свідчить про деяку аморальну орієнтацію, егоїстичні позиції, є кількість виборів від 10 і більше в наступних варіантах:

Графа а. Порахувати * на питання 2 , 3 , 6 , 7 , 9 , 10 , 13 , 15 , 16 , 17 , 20 . .

Графа б. Порахувати * на питання 1 , 4 , 5 , 8 , 14 , 18 , 19 .

Графа в. Порахувати * на питання II , 12 .

Показником, що свідчить про несформованість моральних якостей, нестійку, імпульсивну поведінку, є кількість виборів, де перевага явно не виявляється.

Додаток В

Приклади тренінгових ігор та вправ

Спрямовані на розвиток соціальних навичок молодших школярів, які навчаються у хореографічній студії.

Ігри для знайомства, створення позитивної ситуації спілкування, емоційного розвантаження.

Гра «М'яч». Діти стоять в колі, обличчям один до одного. М'яч передається по колу, той, хто його тримає, чітко та голосно називає своє ім'я. Передаючи м'яч сусіду, потрібно обов'язково дивитись йому в очі. Після цього можна кидати м'яч будь-кому з учасників групи, голосно називаючи його ім'я. Кидати м'яч треба якомога точніше, щоб його було легко ловити.

Вправа «Мій кращий друг сказав би про мене...». Дітям пропонується розповісти про себе очима іншої людини або кількох інших людей (друга, батьків, вчителя). Гра стимулює розвиток навичок самопізнання та рефлексії.

Вправа «Я не хочу вихвалитися, але...». Діти розповідають про свої сильні сторони, досягнення, успіхи. Вправа сприяє корекції самооцінки та прийняттю власної особистості.

Гра «Стежинка». Діти стають в ланцюжок один за одним. Керівник обирає ведучого. Учасники гри ідуть за ведучим, копіюючи його рухи та долаючи уявлювані перешкоди. По сигналу керівника ведучий переходить в кінець змійки, а ведучим стає наступний учасник.

Коли всі діти побувають в ролі ведучого, оцінюється самий оригінальний ведучий. Коли розглядається оригінальність, доцільно, з метою розвитку уяви, розібрати зображення тих перешкод, які викликали утруднення у більшості дітей.

Вправа «Посмішка по колу». Дітям пропонується поглянути на сусіда, побажати йому чогось доброго та щиро посміхнутись. Аналогічною є вправа

«Коло добра». Ці вправи можуть стати традиційними для початку та завершення заняття.

Ігри та вправи для основної частини заняття.

Гра «Закінчи речення». Гра проводиться з м'ячем. Піймавши м'яч, учасник повинен кинути його керівнику та закінчити речення, наприклад: влітку тепло, а взимку...., пtiці літають, а змії..., восени листя жовті, а влітку... З часом речення можна ускладнювати. Якщо учень невірно закінчує речення, то слід розібратись з дітьми, чому запропоноване слово не підходить, добратись вірне слово та пояснити, чому воно підходить.

Гра «Хто є хто? Що є що?». Діти згадують, що багато слів можна віднести до якогось класу, групи. Далі керівник пропонує дітям стати в коло і кидає м'яч, пропонує піймати м'яч і сказати слово, яке належить до групи: 1) домашніх тварин, 2) диких тварин, 3) дерев, тощо. Слова треба говорити якомога швидше. Діти, які не можуть швидко назвати слово або помиляються, на час вибувають з гри. Якщо діти в процесі гри допускаються багато помилок, їх потрібно виправити та дати пояснення. Якщо слів названо мало, керівник повинен назвати їх сам. Гра дає змогу поповнити словниковий запас дітей та розвинути навички систематизації.

Гра «Переходи». Мета цієї гри – розвиток спостережливості та уваги дітей. Керівник пропонує учасникам групи стати в коло та уважно подивитись на колір волосся кожного. За командою ведучого, дітям потрібно сісти так, щоб крайнє праве місце зайняв учасник з самим темним волоссям, поряд з ним потрібно розміститися тому, в кого волосся трохи світліше, а крайнє ліве місце займе той, в кого волосся найсвітліше. Сісти потрібно одночасно, зайнявши своє місце за правилами гри. Той, хто їх порушує, з гри вибуває. Гра проводиться дор трьох разів.

Вправа «Складаємо казку». Разом з дітьми обирається добре відома всім казка. Далі казка розповідається наступним чином: кожен з присутніх говорить по одному реченню, так щоб вийшла цілісна казка.

Цю вправу можна ускладнити: наприклад, наступне речення повинно

починатись на якусь букву: п, н, т, тощо.

Вправа «Визначення». Ведучий показує дітям одну картку, на якій намальований певний предмет, а потім іншу. Завдання гри в тому, щоб дитина придумала слово, яке знаходиться між цими двома словами, і є «перехідним містком» між ними. Діти відповідають по черзі.

Для спрощення завдання можна навести дітям декілька прикладів. Так для слів «гусак» та «дерево» перехідними містками можуть бути наступні слова «літати» (гусак злетів на дерево), «вирізати» (з дерева вирізали гусака), «ховатися» (гусак сховався за дерево), тощо.

Наприкінці гри слід визначити, хто з дітей зміг швидко та правильно впоратись із завданням.

Гра «Невидимі слова». Ведучий просить дітей взяти олівець та папір та записати слова, які він буде нібито писати в повітрі. Ведучий пише слова повільно, слова повинні бути знайомими та складатися з двох або трьох складів.

Ведучий пише 5 слів, потім перевіряє у дітей, які слова вони прочитали та записали на папері. Гру можна повторити 3-4 рази.

Гра «Казки навпаки». Дітям пропонується скласти казку або оповідання навпаки, з кінця. Наприклад, учень, що сидить наприкінці ланцюга, розпочинає розповідати: «І після цього вони жили довго та щасливо». Наступний продовжує: «Нарешті вони помирилися» і т.д. Той, хто порушив зворотню послідовність вибуває з гри. Цю гру можна повторити 2 рази. Другий раз в цю гру треба грати, дотримуючись всіх правил, з виключенням дітей, що допустилися помилок.

Гра «Футболіст». Ведучий пропонує дітям обрати футболіста, який вийде на середину кімнати. З зав'язаними очима він повинен знайти м'яч, орієнтуючись на слова одного з членів групи, який буде вести його до м'яча та пояснювати, що треба зробити, щоб точно влучити по м'ячу. Футболіста та ведучого потрібно підтримувати заохоченням.

Гра «Складаємо оповідання». Дітям потрібно за 10-12 хвилин написати

складне речення не менше ніж на 20-30 слів, яке буде, наприклад, починатися словами: «Коли я приходжу із школи...». Виграють ті діти, яким вдалося скласти речення із необхідної кількості слів та зв'язати їх за змістом.

Під час першої гри дітям можна дозволити продовжити речення свого сусіда, при наступних іграх діти повинні упоратись з завданням власноручно.

Гра «Вгадай іграшку». Іграшки, які можуть принести до школи діти, розкладаються на столах та стільцях. Один з учасників групи виходить на 2-3 хвилини з кімнати. В його відсутність обирається той, хто буде загадувати загадку. Цей учасник повинен жестами і мімікою показати, яку іграшку він задумав. Наприклад, якщо задумана іграшка «зайчик», дитина може стрибати, гризти моркву, тощо. Той, хто вгадує, може взяти іграшку і голосно її назвати.

Якщо учасник не вгадав іграшку, то він буде загадувати загадку наступному учаснику.

Гра може бути проведена в іншій формі. Один з учасників групи виходить із кімнати. В його відсутність керівник групи разом з дітьми придумують яку-небудь історію, в якій головним героєм виступає одна з іграшок, що знаходяться в кімнаті. Коли учасник повертається, діти по черзі розповідають йому придуману історію, не називаючи ім'я персонажу, а позначаючи його займенником «він» або «вона». Історія розповідається протягом 3-5 хвилин, після чого потрібно вгадати іграшку, що є головним героєм оповідання. Якщо відповідь була невірною, до оповідання додаються деталі та подробиці.

Вправа «Жив-був кіт...». Вправа полягає в доборі визначень до іменника. Кожен з учасників повторює попередній ряд, доповнюючи своїми словами. Наприклад:

- Це був красивий кіт...
- Це був красивий пухнастий кіт...
- Це був красивий пухнастий кіт з зеленими очима...

Вирішення завдань з сірниками. Дітям потрібно змінити розташування сірників так, щоб утворився новий предмет.

Вправа «Продовжи фразу». Дітям пропонується початок речення, яке потрібно продовжити словами «тому, що», «з- за того, що».

Наприклад: Сьогодні я замерз, тому що... надворі мороз.

... довго гуляв.

.... забув надіти светер

Орієнтований перелік ігор-розминок.

Гра «Слухай команду». Ведучий пропонує дітям порухатись. Діти зручно розташовуються на стільцях. По команді «Встати» потрібно швидко встати, а по команді «Сісти» - швидко сісти. Вправа виконується так, щоб всі вставали та сідали одночасно.

Гра «Хто літає?». Ведучий запитує у дітей, хто може літати, а хто не може. Діти швидко відповідають на питання, без пауз, всі разом. Коли ведучий називає когось або щось, що може літати, діти повинні хором відповісти та показати, як це відбувається.

Гра «Танець». Ведучий пропонує дітям потанцювати. Під звуки музики він показує учасникам групи, що стоять у колі, ритмічні рухи, а діти повинні якомога точніше їх повторити. В кінці гри можна визначити кращих.

Гра «Передай предмет». Діти діляться на дві команди і стають в дві шеренги. Учасники кожної команди передають один одному будь-який предмет круглої форми (м'яч, апельсин), передавати можна тільки підборіддям або плечима, не допомагаючи собі руками. Якщо предмет падає на землю, передача починається заново. В кінці гри визначається команда-переможець.

Гра «Питання піснею». Діти діляться на дві команди. Перша команда, порадившись, повинна проспівати уривок з будь-якої відомої пісні, в якому присутнє питання, а друга команда повинна протягом 1 хвилини згадати і проспівати уривок з іншої пісні, в якому була б відповідь на це питання. Після цього команди міняються ролями.

Гра «Обігравання предмету». Ведучий вибирає будь-який предмет: ручку, шарф, тощо. Передаючи предмет по колу, ведучий говорить, що цей предмет

може грати будь-яку роль крім своєї справжньої. Кожен учасник групи повинен уявити його іншим та виконати якісь дії, представивши цей предмет. Так, наприклад, ви уявили, що в руках у вас не ручка, а термометр. З термометром можна виконати певні дії, досить прості. Наприклад, сунути під руку, подивитися температуру, тощо. В кінці гри визначаються кращі актори.

Гра «Пісня». Діти сидять по колу на стільцях. Ведучий пропонує заспівати яку-небудь добре відому пісню. Далі дітям пояснюються правила гри: «По першому моєму хлопку ми починаємо співати, по другому – спів продовжується про себе, по третьому – знову співаємо вголос».

Гра «Закорючка». Перший ігрок бере аркуш паперу і малює будь-яку закорючку. Потім передає аркуш наступному учаснику, завдання якого домалювати закорючку так, щоб з'явився який-небудь предмет або звір, тобто те, що має значення. Далі ігрок малює закорючку для наступного учасника і т.д.

Гра «Як можна використати предмет?». Береться будь-який предмет (ручка, свічка, тощо). Цей предмет пускають по колу дітей, і кожен повинен сказати, як можна використати цей предмет крім його конкретного призначення.

Гра «Шикуйся». Ведучий пропонує дітям вишикуватись по зросту, по першій букві імені, по першій букві прізвища, по кольору волосся, тощо.

Гра «Компліменти». Учасники групи кидають м'яч з словами «Мені подобається в тобі те, що ти...». Той, хто отримав м'яч кидає його іншому учаснику з тими ж словами.

В програмі можуть використовуватися різноманітні ігри та вправи, важливо, щоб вони комплексно впливали на розвиток особистості, стимулювали підвищення рівня шкільної адаптованості та подобались дітям.